

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

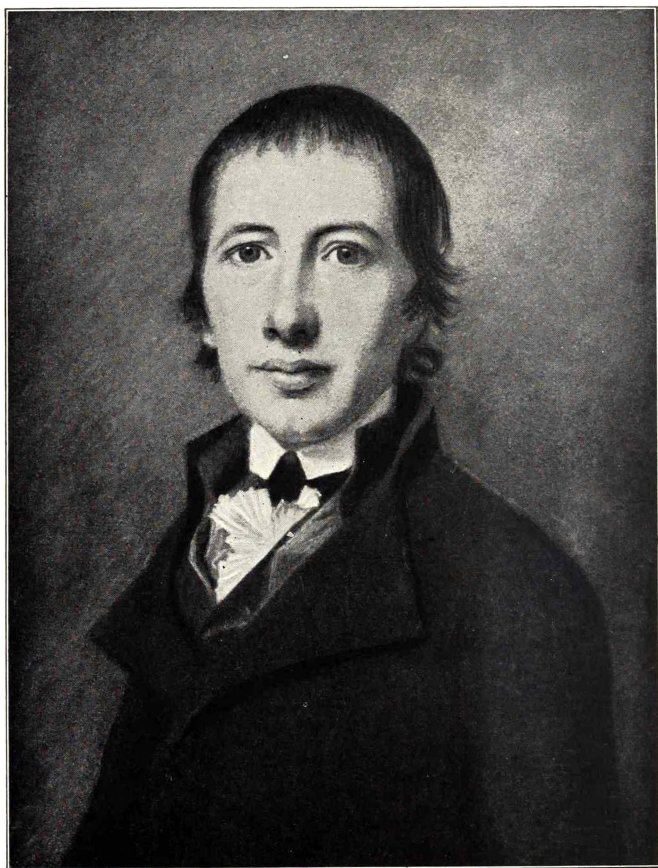
Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Masfmann

1800—1900

DE MASSMANNESKE
SÖNDAGSSKOLER
I HUNDREDE AAR

KORTE MEDDELELSER

AF

C. NYROP

KJØBENHAVN

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

MCM

INDHOLD.

	Side.
N. H. MASSMANN.....	I
SÖNDAGSSKOLER	13
MASSMANNS ØKONOMI.....	21
INDTIL MASSMANNS DØD.....	32
TIDEN SKIFTER	45
ROLIG UDVIKLING	53
STAMTAVLE OVER SLÆGTEN MASSMANN.	

N. H. MASSMANN.

Sidst i 1792 blev Embedet som Præst ved Frederiks tyske Kirke paa Kristianshavn ledigt. Den veltalende og lærde Dr. og Professor *J. G. C. Adler*, der tillige var tysk Hofpræst, var bleven udnævnt til Superintendent i Slesvig. Kirkens Patron, Grev *A. P. Bernstorff*, og dens Ældste, Grosserer *J. L. Zinn* og Bankokommissær *L. J. Cramer* fik travlt med at gennemgaa Ansøgningerne fra dem, der søgte det ledige Embede, og de indstillede fire: Præsten i Kalleby og Molde- ned i Gottorp Amt *Christiani*, Præsten i Neuwerk i Rendsborg *Königsmann*, Hofpræsten fra Glücksborg *Friederici* og Candidatus ministerii *Massmann*. Efter deres Indstilling til Kanceliet laa Sagen dem paa Sinde; de vare bekymrede for, hvem der fik den ledige Plads, »siden som bekjendt de tyske Menigheder ingen Sogn haver, og følgelig deres Styrke og Vedligeholdelse alene beror paa en Mand, der ved sine Gaver kan sammenholde Lemmerne og ved Bifald tiltrække Tilhørerne.«

Der sigtes her til de Menigheder, som havde samlet sig om Præsterne ved Petrikirke og Frederikskirken, og hvad den første angaar, skal det erindres, at paa denne Tid var den fortrinlige Taler, Dr. theol. *Balthasar Münter* dens Hovedpræst.

Han døde i Oktober 1793 og fik som Eftermand Kirkens anden Præst *Ludvig Manthey*, medens *Johann Gottlieb Marezoll* fra Göttingen blev ansat som anden Præst ved den. Det var A. P. Bernstorffs Indflydelse, der her gjorde sig gjældende, og den veltalende Marezoll, der vilde, at en Prædiken skulde meddele, ikke hvad Kristus har lært, men hvad han fornuftigvis vilde have lært, hvis han havde levet i det attende Aarhundrede, samlede hurtigt en stor Menighed om sig. *A. S. Ørsted* fortæller, at »næsten alle Studerende søgte saa godt som udelukkende Præsten Marezoll i Petri Kirke«; hans Menighed talte Kjøbenhavns fineste Selskab iblandt sine Medlemmer.

Tysk Sprog og tysk Aandsliv spillede en stor Rolle i Kjøbenhavn, fra hvilken der just paa den Tid sendtes en aarlig Understøttelse til Tysklands trængende Digter Schiller. Tyske Taschenbücher og Musenalmanaker fandt rivende Afsetning her i Landet. Men det maa jo ogsaa erindres, at Slægterne Bernstorff og Schimmelmann, for blot at nævne nogle, vare tyske; at Klopstock i næsten tyve Aar havde nydt Underhold her i Landet; at den tyske Hofpræst J. A. Cramer i Kjøbenhavn havde udgivet et tysk Tidsskrift, og at den ovennævnte Præst Balthasar Münters Datter, der boede i Kjøbenhavn, som Frederikke Brun blev tysk Forfatterinde. Tysk spillede den Gang en fremragende Rolle i det dannede kjøbenhavnske Liv. Rahbek ønskede en Tid i sine yngre Aar ivrigt at »danne sig til tysk Skribent«, Orla Lehmanns Fader var en yderligt tysk-selvfolende Embedsmand, og selv H. N. Clausens i Slesvig fødte Fader, der havde gaaet i Horsens Skole, »bemærkede med en vis Velbehagelighed, at Dronning

Maria ved forefaldende Lejligheder behandlede ham som tysktalende«.

Under saadanne Forhold er det naturligt, at Besættelsen af det ledige Præsteembede ved Frederikskirken fulgtes med Interesse, og fuldt forstaaeligt, at Kirkens Patron og Ældste betonedede dette for Kancelliet.

De fire Indstillede vare *Christoph Johann Rudolph Christiani*, der fra 1787 havde været Præst i Kalleby, Gottorp Amt, og som havde gjort sig bemærket ved at udsende Skrift paa Skrift for at befordre »fornuftig Eftertanke« ved den Reform af Gudstjenesten og dens Læreres Uddannelse, som stærkt interesserede Tiden; *Ernst Peter Christian Königsman*, der 1785 blev Compastor og 1787 Hauptpastor i Rendsborgs Neuwerk; *Ernst Ludvig Friederici*, der var Hofpræst i Glücksborg efter i elleve Aar (1776—1787) at have været Præst i Kalleby, samt »Candidatus ministerii« *Ernst Hinrich Massmann*, der endnu ikke havde været i nogen gejstlig Virksomhed. Man skulde herefter tro, at Massmann, der jo ogsaa indstilledes som den Sidste, ingen Udsigt havde, og dog blev det ham, hvem en kongelig Resolution af 28. December 1792 udnævnte. »Studiosus theologiæ« Massmann beskikkes ved den til Præst ved Frederikskirken, »saafremt han efter foregaaende Overhørelse i Lærdom saa dygtig, i Liv og Levned saa skikkelig og af den Alder efter Loven befindes, at ham Prædike-Embedet kan betros«. Det er Massmanns Stilling som Huslærer hos A. P. Bernstorff, der her kommer ham tilgode.

Som det kan ses af den kongelige Resolution, kjendte Kancelliet ham ikke, men Bernstorff kjendte ham. Det er hans Tro paa ham, der gjør sig gjældende, og det er inter-

essant at se, at Almenheden slutter sig til ham. Den 17. Marts 1793 holdt Massmann sin Tiltrædelsesprædiken, der kort efter udkom ikke alene paa Tysk men ogsaa paa Dansk og blev omtalt i ikke mindre end tre Tidsskrifter. Anmelderen i »Kjøbenhavns lærde Efterretninger« er ham paa Forhaand ugunstig, men det er, om det saa maa siges, af personlige Grunde, »fordi han ej har kunnet undgaa at tænke sig Hr. Massmann paa den Talerstol, en Adler har beklædt, og for den Menighed, som denne vor blide Johannes har indtaget ved sine lige saa simple som hjærterørende Prædikener«. Han maa imidlertid indrømme, at der er god Orden og sund Religionskundskab i Prædikenen, og Anmelderen i »Kritik og Antikritik« finder endnu Mere i den. Han sætter den helt ved Siden af Professor Adlers fjorten Dage för holdte Afskedsprædiken. Den er »god, grundig, skjön, ordentlig, opbyggelig og hjærtelig«; den blev hørt »med Opbyggelse, Fornøjelse og Taknemlighed til Gud«. Og i samme Retning udtaler »Annalen der neuesten theologischen Litteratur« sig. Den unge, 27aarige Præst vandt Slaget.

Hvad han prædikede over, var Pauli Brev til de Romere første Kapitel sextende Vers: »Jeg skammer mig ikke ved Kristi Evangelium, ti det er en Guds Kraft til Saliggjørelse for hver den, som tror, baadé for Jøde først og for Græker«. Men Saliggjørelsen blev til en almindelig Lykkefølelse, »da die Religion uns zu dem Zweck gegeben ist, dass unser wahres Glück dadurch gegründet werden sollte«. Og for sit eget Vedkommende beder han: »O, schencke Vater mir das Glück wahrhaftig nützlich zu seyn«. Prædikenen er rationali-

stisk, men det var Professor Adlers ogsaa, og det var hele Tiden. Han maatte naturligt tale, som han gjorde.

Nicolaus Hinrich Massmann var født 10. Marts 1766 i den lille østholstenske Kjøbstad Heiligenhafen, hvor Faderen Joachim Massmann, i Ægteskab med Cathrine Schlichtinger, var Kjøbmand, og en Kjøbmand, der nok vilde gjøre sig gjældende. Da der i 1780 efter hans Mening ved Dødsfald blev en Plads ledig i Byens Magistrats-Kollegium, søgte han om den. Der var imidlertid alt tidligere udnævnt et surnumerært Magistrats-medlem, saa der var ingen virkelig Vakance, men da Ansøgeren havde Lyst til den ulønnede Stilling, der ikke besværede Byen med nogen Udgift, mente man at kunne komme ham imøde. Dette blev af tyske Kancelli foredraget for Kongen, der fulgte dets Indstilling. Kjøbmand Massmann blev Raadmand. Aaret før var Sønnen, tretten Aar gammel, kommen i den lærde Skole i Kiel. Fra den blev han 1785 Student ved Universitetet i samme By, ved hvilket han derpaa studerede Teologi, og efter et kort Ophold i Jena (1788) søgte han om i Efteraaret 1789 at maatte underkaste sig »Ober-Consistorial-Examen« i Glückstadt, skjönt han til den Tid endnu manglede nogle Maaneder i den lovbealede Alder, fire og tyve Aar. Han fik Tilladelsen og tog saa (med anden Karakter) denne Examen, der muligvis ikke officielt har haft nogen Betydning udenfor Hertugdømmerne. Det danske Kancelli kalder jo, trods den, Massmann slet og ret »*Studiosus theologiæ*«.

Hvorledes han derefter er kommen i Forbindelse med Grev Bernstorff, synes der Intet bevaret om. Men det berettes, at han strax efterat have faaet den ovennævnte Examen kom til Bernstorff som Huslærer, og her var han virksom ogsaa

paa anden Maade. Der foreligger et Par trykte Prædikener, som han har holdt i det Bernstorffske Hus ved de Husandagter, som her fandt Sted. De hedde »Betrachtung über den Nutzen der Leiden« (1791) og »Betrachtung über die Dankbarkeit gegen Gott« (1792). Da han lod dem trykke, viser han sig som en kjærlig Søn; der staar nemlig paa dem: »Meinen Aeltern geweiht«.

Her er nu det Interessante, at der fra den mærkelige og i saa vide Kredse bekjendte Züricher-Præst *J. C. Lavaters* Haand foreligger en Dagbog, der giver Oplysning om Livet paa Bernstorff og omtaler Massmann. Det er Sommeren 1793, det drejer sig om. Lavater var paa Bernstorff fra den 18. Juni til den 2. Juli. Greven og Grevinden havde indbudt ham. De vare Medlemmer af et lille religiøst-bevæget Forbund, der troede, at Gud i Himmelen traadte i Forbindelse med dem gennem et stjernelysagtigt, hvidligt Lys, der gav Svar paa stillede Spørgsmaal ved at tiltage eller aftage i Styrke. Bevægelsen var udgaaet fra Prins Karl af Hessen, og Forbundet omfattede ingen mindre end Kronprins Frederik og Kronprinsesse Marie og saa Grev Kai Reventlow, Grevinde Julie Reventlow f. Schimmelmänn og nogle enkelte flere, mellem hvilke som nævnt A. P. Bernstorff og Hustru. Lavater, der stærkt higede efter at skue ind i en højere Verdens Hemmeligheder, skulde overfor »de nordiske Aandeseere« udtale sig om de Aabenbaringer, der efter deres Mening blev dem til Del.

Hvorledes han udtalte sig, meddeles ikke i Dagbogen, der behandler denne Sag med stor Diskretion, men klart viser, at den forhandlede med Alvor. Trods det stærkt »Mini-

sterielle« i Grev Bernstorffs Fremtræden, der bl. A. lod ham vedblive at gaa i fuld Galla med Baand og Stjerner i sit Hjemde Dage, han havde været til Statsraad, lærte Lavater ham at kjende som en i Sandhed troende Mand. To Gange under sit Ophold paa Bernstorff holdt han Husandagt dér, »nicht ohne Seegen«, siger han, og han skildrer i det Hele Hjemmet sympatetisk. Greven levede her med sin anden Hustru Augusta født Komtesse Stolberg og de yngste Börn af hans første Ægteskab, to Døtre (fødte henholdsvis 1776 og 1777) og en Søn (født 1781). Med sin anden Hustru, en Søster til den første, havde han kun haft et Barn, en Søn, der var død 1792 fire Aar gammel.

Hvorvidt Massmann var vidende om eller endog Deltager i den her nævnte spiritistiske Bevægelse, oplyses ikke i Lavaters Dagbog. Men Massmann var jo ikke mere til stadig Brug paa Bernstorff. Han havde tiltraadt sit Embede som Præst ved Frederiks tyske Kirke. Men desuagtet forekommer han i Dagbogen. Lavater fortæller, hvorledes han den 24. Juni (1793) overværede hans Bryllup paa Bernstorff. Massmann med hans Forlovede stod paa et Tæppe foran en med Tæpper bedækket Bænk og Præsten Dr. Balthasar Münter fra Petrikirke overfor dem. En Del Herrer og Damer vare tilstede, og Herrerne stod op, medens Dr. Münter holdt sin »udarbejdede, men ikke varme og ikke meget evangeliske Prædiken«. Efter at det knælende Brudepar havde modtaget Velsignelsen, gik der en Fattigbøsse rundt, hvorpaa der serveredes Kaffe, Is og Malaga, og saa kjørte de Nygifte med Følge bort i tre Vogne. Fem Dage efter er Massmann igjen paa Bernstorff. Han spadserer med Lavater i Haven og forelægger ham her tre

Spørgsmaal, som Dagbogen har opbevaret: hvorledes man bedst skal trøste en Moder, der har mistet sine kjæreste Børn? hvorledes Børn skulle forholde sig overfor Forældre, der gjør dem Uret? og hvad Skriften lærer om Englenes Indflydelse paa Menneskene og disses Forbindelse med dem? Lavater meddeler ikke, hvad han svarede, men han kalder Spørgeren: »den brave, for nylig viiede Præst Massmann«.

Det er, hvad Dagbogen beretter. Det synes af den at fremgaa, at Massmann ikke har naaet op til at interessere Lavater. Men han var jo ogsaa den helt unge Præst, Stedets forrige Huslærer. Der er ogsaa en ganske kølig Stemning over, hvad Lavater beretter om Bryllupet ligesom over selve dette. Der synes ikke at være gjort store Forberedelser til det, og det Hele er hurtigt forbi. Men selve den Omstændighed er nok værd at notere, at Massmanns Bryllup stod i hans forrige Husbonds Hus. Danmarks ledende Minister gjorde den Mands Bryllup, der havde været Huslærer for hans Børn. Han har været tilfreds med ham.

Lavater kalder Bruden Elisabeth von Essen, men her skjuler sig en Fejl. Hun hedder *Dorothea Elsabe von Essen* og kaldtes Doris. Hun var Datter af daværende Kommitteret i Rentekammeret *Michael von Essen*, der var begyndt som Underretsadvokat og Amtssekretær i Husum, hvor Datteren blev født, og døde som Deputeret for Finanserne, Gehejmekonferensraad og Storkors af Dannebrog. Men han blev ogsaa en gammel Mand. Da han døde den 29. Januar 1831, gik han i sit 85de Aar, og i saa Henseende slægtede Datteren ham paa. Som født den 26. September 1775 var hun ved sit Bryllup ikke fuldt atten Aar; men da hun døde den 27.

Januar 1851, var hun over 75 Aar. Som vi nedenfor skulle se, overlevede hun sin Mand i henved 35 Aar.

Det er naturligt og forstaaeligt, at da Massmann havde faaet Embede, blev han snart efter Ægtemand. Men Embedets Indtægter synes ikke at have været rigelige. Da han ansattes, skete det med den Forpligtelse, at han af Kaldets staaende Indkomster aarlig skulde afgive 150 Rd. til Frederikskirken. Han synes til Gjengæld at have faaet Raadighed over ogsaa den Del af Præsteboligen, der ellers var bestemt til Formandens eventuelle Enke. I et paa Tysk affattet Andragende af Juni 1794 til Kancelliet ansøger Massmann om at blive fritagen for Afgiften, hvad Bernstorff anbefaler. Embedets visse Indtægter ere Alt i Alt kun 300 Rd., og alle andre Indtægter ere tilfældige, da Kirken intet Sogn har. Afgiften blev eftergiven.

I en anden Retning fik han samme Aar endnu en Lettelse. Paa Menighedens Vegne ansøgte Bernstorff i Maj 1794 Kancelliet om, at Aftensangstjenesten i Frederikskirken maatte blive ombyttet med en Katekisation af Kantoren. Og det skete, efter at Sagen var bleven anbefalet af baade Provst og Biskop. Stiftsprovst *Bast* udtalte, at man ikke kunde forlange, at Kirkens ene Præst skulde prædike baade til Højmesse og Aftensang, og Biskop *Balle* mente, »at en god Katekisation stifter ulige mere Nytte«.

Som det vil ses, stod Massmann stadig i Forbindelse med Grev Bernstorff, der var Patron for Frederikskirken. Han afgang imidlertid ved Døden i 1797, men Forbindelsen med den Bernstorffske Slægt ophørte ikke derfor. Det kan ses af Fortegnelsen over, hvem der var Faddere for Pastor Massmanns Börn. Det første Barn, en Pige, blev kaldet Augusta

Louise efter Grevinde Bernstorff, og ved dets Daab — den 27de Juli 1794 — vare baade Greven og Grevinden Faddere. Ved den ældste Söns Daab i 1796 var Greven paany Fadder sammen med sin Datter Grevinde Charlotte von der Nath. 1798 vare Sönnerne Grev Christian Bernstorff og Grev Joakim Bernstorff Faddere, og i 1800 var Familien Bernstorff repræsenteret ved Grev Cajus Reventlow og dennes Hustru f. Bernstorff. I det Hele er der stadig fornemme Navne mellem Börnenes Faddere, saaledes Kancellipræsident, Gehejmeraad Chr. Brandt (1796), Overpræsident, Kammerherre Chr. v. Urne (1800) og Hustru (1803) samt Kammerherreinde Roepstorff f. Komtesse Holstein (1805). For alle sex Börn er forøvrigt deres Morfader, Justitsraad og derpaa Etatsraad M. v. Essen Fadder og ved Siden af ham forskjellige Slægtninge fra Heiligenhafen og Husum. Farfaderen, Raadmand Massmann i Heiligenhafen, er saaledes Fadder i 1794, 1798 og 1803. Blandt de øvrige Faddere skal her endnu kun nævnes to, der efter den Maade, hvorpaa deres Navne forekomme, synes at have staaet den Massmannske Familie nær, nemlig den tyske Sekretær i Kammerkancelliet *J. C. F. Heinzelmann* og den i Pommeren fødte Læge *T. F. Falckenthal*. — De sex Börns Navne kunne ses af den efterfølgende Stamtavle.

Som ovenfor nævnt havde Frederiks tyske Kirke intet Sogn. Præsten maatte selv danne Menighed. I saa Henseende synes Massmann imidlertid ikke at have haft sin Formands Evner. Forskjelligt synes at vise, at hans Menighed navnlig i hans sidste Aar var ved at svinde. 1793 døbte han 26 Börn, et Antal, der i 1803 steg til 40, men derpaa tog af. 1809 kunde han kun indføre 16 døbte Börn i Kirkens Protokol,

og herom svinger det nu, 1815 var Tallet 19. Og paa lignende Maade gaar det med Kommunikanterne, 1793 begyndte han med 728, men 1809 er det dalet til 323 og i 1815 til 271. Selvfølgelig kan det antages, at hans Interesse i Aarenes Løb mere og mere er bleven optagen af de Søndagsskoler, som han skabte i 1800 og derpaa styrede med ikke ringe Energi. Men at der ogsaa har været andre medvirkende Grunde, ses formentlig af, hvad *N. C. L. Abrahams* fortæller i »Meddelelser af mit Liv«.

Abrahams blev Student 1815 og blev strax Ven med Ernst Massmann, Pastor Massmanns ældste Søn, der var Student fra samme Aar. Han blev indført i det Massmannske Hus, hvor han sang og spillede med en livlig Ungdom, der samledes hver Søndagften. Han karakteriserer Fru Massmann som en højst elskværdig Kone og hendes Fader, Gehejmeraad von Essen, der som Enkemand boede hos sin Datter og Svigersøn, som en fint dannet Mand, der spillede Hovedrollen i Huset. Pastor Massmann derimod omtaler han som en allerede gammel og temmelig vrøvlagtig Mand, og han fortæller, at Weyse, hvis Bekjendtskab han gjorde der i Huset, en Gang, da han efter Massmanns Død blev spurgt om, hvem Fru Massmann var, sagde: »Die Frau Massmann ist eine geborne von Essen und ihr seliger Mann ist ein gestorbener von Trinken«. Weyse havde som bekjendt en skarp Tunge.

Endnu Fredag den 25. Oktober 1816 deltog Pastor Massmann i det sædvanlige ugentlige Møde i Søndagsskolernes Bestyrelse, men Dagen efter blev han ramt af et Slag, der medførte Døden, saaledes som det kan ses af Dødsavtissementet i Adresseavisen. Det lydes saaledes:

»Rolig, men uventet, hensov til Evigheden Nicolaus Henrich Massmann, Sognepræst ved Frederiks tyske Kirke paa Christianshavn, Ridder af Dannebrogen, Løverdagen den 26de October om Eftermiddagen Kl. 5 i hans Alders 51de og vort kjærlige Ægteskabs 23de Aar. Et Nerveslag bortrev ham pludselig fra min Side, da hans Sygdom troedes allerede at være overstaaet. Dybt nedböjet staaer jeg nu med 6 Börn ved den Elskedes Baare, forvisset om vore Velynderes og Venners ömme Deltagelse og trøstet ved det Haab, at den Saliges Minde vil blive i kjærlig Erindring hos mange gode Medborgere, hvis Ungdoms Ledsager han ved Lære og Raad har været i 23 Aar. Doris Massmann født v. Essen«.

SÖNDAGSSKOLER.

Tanken om en forandret Ungdomsoplærelse fyldte Sindene i Slutningen af forrige Aarhundrede. Tidens rationalistiske Præster satte Skolens oplysende Gjærning nok saa højt som Kirkens. Det var Rousseaus Tanker om at vende tilbage til Naturen, der laa til Grund for Bevægelsen, som i mere eller mindre tysk Dragt naaede til os. Overalt stode vi paa tyske Navne. *Basedow*, der en Tid var Professor i Sorø, oprettede et saakaldet Philantropinum i Dessau, og da den senere Biskop *Frederik Münter*, en Søn af den ovenfor nævnte Præst ved Petri Kirke Balthasar Münter, i 1781 er paa Udenlandsrejse, besøger han Opdragelsesanstalten i Dessau, som han skriver hjem om. Skolegjærning spiller en stor Rolle i Tidens Udvikling.

1784 udtaler *Joh. Ludv. Reventlow*, at Landboreformen ikke kunde faa den ønskede Virkning, naar der ikke sørgedes for et bedre Skolevæsen. I den Anledning blev der 1789 nedsat en Kommission til de danske Skolers bedre Indretning, og det er karakteristisk, at Brunsvigeren Dr. phil. *C. F. v. Schmidt Phiseldeck* fra 1797—1802 var Sekretær ved denne Kommission. Han var 1789 kommen til Kjøbenhavn som

Huslærer hos den store Kjøbmand Konferensraad *Konstantin Brun*, der havde ægtet den ovennævnte Frederik Münters Søster Frederikke. Massmann var ikke den eneste tyskdannede Mand, der 1789 kom hertil som Huslærer.

Ogsaa paa Industriens Omraade rejste Skolespørgsmaalet sit Hoved. Et i 1793 stiftet »Selskab for den gode Opførsel og Flid« omdannedes i 1795 til »Selskabet for Ungdommens Forædling«, hvis Flertal i 1798 dannede *Selskabet til unge Haandværkeres Dannelse*, der udsatte en Præmie for den bedste Besvarelse af Spørgsmaalet: »Hvorledes bör et teoretisk og praktisk Institut for unge Haandværkere i Kjøbenhavn være indrettet, for at det med mindste Bekostning kan stifte den mest mulige Nytte?« Der indkom ni Besvarelser, ni Prisafhandlinger, og efterat deres Bedømmelse var endt, nedsatte Selskabet en Komite, der skulde udarbejde en Plan for det ønskede Haandværkerinstitut. Den Ledende i dette Udvalg blev Hofpræst *Christiani*, den Mand, der sammen med Massmann i 1792 søgte Stillingen som Præst ved Frederiks tyske Kirke.

Da Professor Adler blev kaldet til Superintendent i Slesvig, blev der to Pladser ledige i Kjøbenhavn. Han var tysk Hofpræst, samtidig med at han var Præst ved Frederiks Kirken. Den sidste Post blev, som vi overfor have set, besat med Massmann, der sprang de tre andre Medindstillede forbi og herimellem Præsten fra Kalleby i Gottorp Amt *Christiani*, der havde vist stor Interesse for en »fornuftig« Udvikling af den Uddannelse, Kirkens Lærere burde have. Men umiddelbart efter fik *Christiani* den anden af Professor Adlers Stillinger, han blev tysk Hofpræst. Hvad Kjøbenhavn herved vandt, var

dog ikke saa meget en ny tysk Præst som en ny tysk Pædagog, der ledede de Tanker, som Campe og Salzmann havde kæmpet for i Tyskland, ind over Danmark. *Joachim Heinrich Campe* og *Christian Gotthilf Salzmann* havde begge været Lærere ved Basedows Philantropinum i Dessau.

Christianis Institut paa Vesterbro — det laa, hvor nu Dannebrogsgade böjer af fra Vesterbrogade — spillede en Rolle den Gang i Kjøbenhavn. Eleverne i denne tysk-filantropiske Pensionsanstalt gik i Uniform; der blev holdt Rideheste til dem og abonnerede Pladser i Teateret. Skolens Programmer, der udkom paa baade Tysk og Dansk, hed i det sidste Sprog »Bidrag til Menneskehedens Forædling«.

Det er herefter fuldstændigt i Tidens Aand, naar Præsten ved Frederiks tyske Kirke interesserede sig for Søndagsskoler. Men der er den Forskjel paa Christiani og Massmann, at medens der er forbundet ikke lidt Vigtigmageri med den Førstes Virksomhed — det Haandværkerinstitut, han oftere skrev saa højtsvævende om, blev aldrig til Noget — gaar Massmann sindigt og naturligt frem i Virkeliggjørelsen af en begrænset praktisk Opgave.

Tanken om at oprette Søndagsskoler kom fra England. En Bogtrykker *Raikes* i Gloucester etablerede en saadan 1784, og den slog saa godt an, at der otte Aar efter undervistes over 300,000 Börn i engelske Søndagsskoler. Men det maa ogsaa huskes, at der just den Gang udviklede sig en Storindustri i England, der paa en næsten oprørende Maade lagde Beslag paa Börnenes Arbejdskraft alle Ugens søgne Dage. Det var Udviklingen af Dampmaskinen og Opfindelsen af Bom-

uldsspindemaskinen, der skabte den industrielle Revolution, som kaldte Søndagsskolen frem.

Fra England kom den til Tyskland, og bl. A. oprettedes der 1796 en Søndagsskole i Kiel, hvori snart efter over 80 Haandværkslærlinge og Svende undervistes i Religion, skriftlige Udarbejdelser og Tegning. Det er maaske herved, at Massmann er bleven bekjendt med Bevægelsen. Han, der som Skoledreng og Student i hened ti Aar havde haft sit Hjem i Kiel, har sikkert stadig haft Forbindelser i denne By, og det er ikke uden Betydning at lægge Mærke til, at medens de engelske Søndagsskoler kun tog sig af Börn, var det i Kiel Lærlinge og Svende, som den dér oprettede Søndagsskole gav Undervisning. Og ganske paa samme Maade skete det i Kjøbenhavn, skjönt her var Börn nok, der trængte til Undervisning. Hvad den ivrige Skolemand, Stiftsprovst *Christen Worm* sagde i 1707, at Kjøbenhavn »er opfyldt med en stor Del fattige og elendige Börn, som plat Intet vide,« gjentoges omtrent af Biskop *Balle* 1794. Han gjorde stærkt gjældende, at det Antal Börn, der fik Skoleundervisning i Kjøbenhavn, »slet ikke stod i Forhold til den store Mængde af skolepligtige Börn, som Byen vrimlede af.«

En ydre Omstændighed, der muligvis kan have bestyrket Massmann i særlig at tage sig af Haandværkets Lærlinge og Svende, er maaske at finde deri, at hans Svigerfader, daværende Justitsraad og Kommitteret i Rentekammeret *Michael von Essen* var Medlem af den Kommission, der blev nedsat i Anledning af den store Tømmerstrike i 1794, og hvis dygtige Undersøgelse af en Række Haandværksstanden vedrørende Forhold førte til den betydningsfulde Forordning af 21. Marts 1800,

der afskaffede en Række Misbrug indenfor Lavene og i det Hele blev given »for at ophjælpe Vindskibelighed og bevirke Kundskabers Udbredelse iblandt Haandværkere«. Svigerfaderens Meddelelser om, hvor daarligt det i saa Henseende stod til i Kjøbenhavn, kunne have gjort Indtryk paa Massmann, og det er da muligvis ikke en hel Tilfældighed, at dennes nedenstaaende Opraab bærer samme Dato som den nævnte Forordning, ja endog samme Dag skal være bleven omdelt med Kjøbenhavns Adresseavis i 4,800 Exemplarer. Hvor usle Forholdene vare, kan ses mange Steder. Pastor Massmann bevidner det selv, naar han i Januar 1801 i en Skrivelse til Kancelliet udtaler, at han ved sin Konfirmationsundervisning har overbevist sig om, »hvor utrolig uvidende den største Del af Drengbørnene, der ere bestemte til Haandværksstanden, forlader de offentlige Skoler«. Og en Kollega af Massmann, Præsten *Holger Rördam* i Tistrup og Fuglslev, lidt nord for Ebeltoft, maler i »Minerva« (for 1802) med de samme mørke Farver. Vore Professionister, siger han, »blive foragtede, og Fattigdommen forfølger de fleste blandt dem«; der bör »sörges for hensigtsmæssige Undervisnings- og Opdragelses-Instituter for unge Haandværkere.«

Massmanns Opraab, der herefter maa betegnes som et Ord i rette Tid, lyder saaledes:

Her i Kiøbenhavn, hvor saa mangen god Ting fremmes ved Velgiörenhed, savner den i sin Barndom försönte Yngling Leilighed til at lære Skrivning og Regning frit. Alle frie offentlige Skoler ere lukkede for ham, fordi han har tilbagelagt sine Börne-Aar, uagtet det er meget ønskeligt, at han ikke

for sin hele Levetid mangler disse for enhver Borger nødvendige Færdigheder. Daglige Exempler af ulæselige og uforstaaelige Regninger etc. bevidne denne Sandhed, og meget ofte hører man den dueligste Haandværks-Mand beklage de Ubehageligheder og det Tab, han føler derved, at han i sine Lærlings-Aar ikke tilstrækkelig har lært selv at holde rigtig Bog og Regnskab m. v.

Forstanderne for Friederichs-Kirkes Skole paa Christianshavn have fattet det Forsæt at giøre et Forsøg til at afhjælpe denne Mangel, naar velgiørende Medborgere ogsaa vilde bruge denne Leilighed til at stifte Godt og ved et lidet Bidrag sammenskyde til at lönne Læremestere m. v. Bemeldte Skoles Forstandere vilde overlade til dette Institut, som skal have Navn af Søndags-Skole, Plads i Skolens Værelser, hvori der kan skaffes Rum til henved 100 Lærlinge.

Da Subjecterne til denne Underviisning egentlig vil bestaae af Haandværks-Drenge, hvilke paa Søgnedagene ikke der til have Tid og Leilighed, saa har man troet, at Søndag Eftermiddag vilde blive den beqvemmeste Læretid.

Skolens Indretning skal i sin Tid nærmere blive offentlig bekendtgjort. Her anføres ikkun, at Underviisningen skeer i det danske Sprog; at Skolens 9 Forstandere vechselvis bestandig selv vil overvære Underviisningen for at paasee Reenlighed og god Orden, og at, omendskiönt Underviisningens Hovedhensigt er at skrive og regne, man dog vil sørge for dermed tillige at forbinde Erindringer om de Pligter, enhver Lærling skylder sin Mester og Læreherre.

En Deel Ungdommens og Opdragelsens Velyndere har allerede erklæret sig til et ikke ubetydeligt Bidrag til dette

Institut, saa at man ønsker og haaber at kunde begynde Underviisningen den første Søndag i næstkommende May Maaned.

Undertegnede som Skolens Medforstander har paataget sig at imodtage for det første Aar Subscription fra 3 Mrk. af og derover, efter enhvers Villie; og naar Skolen kan begyndes, skal derom gives offentlig Efterretning, hvorved tillige de ædelmodige Giveres Navne som Stiftere for denne nyttige Anstalt, der hos os i sit Slags er den første, skal bekendtgøres.

Vel har man ogsaa den Hensigt at aabne en saadan Søndags-Skole for lærvillige Haandværks-Svende, der maatte ønske for en liden Betaling at kunde lære at regne, føre Haandværks-Bøger og Regninger og at udtrykke sig forstaelig i det danske Sprog. Men dette saavel som Institutets Udvidelse til flere saadanne Skoler i Byen, beroer allene paa Subscriptionens Tilstrækkelighed.

De ædelmodige Medborgere, som ikke allerede have tegnet sig til Bidrag hos en af Forstanderne, og som det maatte behage at ville medvirke til denne almeennyttige Hensigts Opnaelse, anmodes om at ville paa denne Indbydelse tegne deres Bidrag for det første Aar tilligemed deres Boepæl og ombedes, at denne Subscription i Midten af April Maaned maatte tilsendes Undertegnede.

Det subscriberte Bidrag skal derefter i de sidste 14 Dage af April Maaned afhentes hos Vedkommende af Skolens Bud, som dertil skal forevise sin Fuldmagt.

Iøvrigt behøves vel ikke at anføres, at der skal aflægges offentlig trykt Regnskab over samtlige Indtægter og Udgifter;

ligesom det forstaaer sig af sig selv, at Drengene af de Haandværks-Mestere, der selv bidrage til denne Skole, ere de første, der have Adgang til Underviisningen.

Christianshavn, den 21de Martii 1800.

Massmann.

Hvad der her maa lægges Mærke til, er, at den tyske Præsts Opraab er affattet paa Dansk, at den tilsigtede Undervisning skal gaa for sig paa Dansk og bl. A. vil lære de Haandværkssvende, der maatte melde sig, »at udtrykke sig forstaaelig i det danske Sprog«. Som Forholdene den Gang vare i Kjøbenhavn, maa man sige dobbelt Tak herfor til Massmann, der forøvrigt alt var knyttet til et andet dansk Undervisningsinstitut. Han sad i Direktionen for Kristianshavns Døtreskole, der havde begyndt sin Virksomhed den 2. December 1799.

MASSMANNS ØKONOMI.

Efter Massmanns ovenfor aftrykte Opraab er det »Forstanderne for Frederikskirkens Skole paa Kristianshavn«, der staa i Spidsen for Foretagendet. De stille denne Skoles Værelser til Disposition. Hvem disse Forstandere vare, nævnes imidlertid ikke, men det tør muligvis antages, at de ere identiske med Søndagsskolernes første Forstandere, der paa een nær alle bo paa Kristianshavn, nemlig:

Becker, Peter Frederik, Grosserer († 25. April 1829, 66 Aar gl.);

Breuel, H. C., Snedkermester (blev Mester 2. Marts 1799, † Marts 1846 i Vartov);

Hansen, Christian, Graver ved Frederikskirken († 1. Maj 1824, 71 Aar gl.);

Jordan, August, Distriktslæge, Kirurg ved Forbedringshuset († 1806);

Köhlert, Caspar, Linnedværmester (f. 1754; † 17. Juli 1815);

Muth, Vilh. Ferd., Regimentskirurg ved det borgerlige Infanteri († 15. Juni 1814, 73 Aar gl.);

Petersen, Chr., Silke- og Klædekræmmer;

Stolp, P., Høker (vistnok Forsørgelsesforstander fra 1810).

Det er da disse otte Mænd, der sammen med Massmann maa betragtes som Søndagsskolernes Stiftere; men de træde alle i Skygge for ham. Det er kun Massmanns Navn, der staaar under Opraabet, og det er kun til ham, at de paategnede

Bidraglister bedes indsendte. Han modtager »Subskription« for det første Aar »fra 3 Mark og derover«. Massmanns Navn var med eet Slag blevet bekendt over hele Kjøbenhavn. Hans Forslag modtoges overalt med Velvilje og Anerkjendelse, og man lærte snart at have Tillid til ham. Hvad han havde antydet i sit Opraab, blev virkeliggjort: »Den første Søndag i Maj« — den 4. Maj 1800 — aabnedes den første danske Søndagsskole. Den talte 40 Lærlinge, fordelte i fire Klasser, og af dens fire Lærere virkede tre gratis, nemlig Cand. theol. *Joh. Peter Hald* (der 1804 blev Præst i Kjettrup, Vester Hanherred), Institutbestyrer *Jens Klinch* (der 1802 blev Universitetspedel) og Lærer *Tofte*; en fjerde kom hurtigt efter, nemlig Cand. theol. *Tage Christian Müller*, den senere Biskop i Ribe.

Det var en stolt Begyndelse, og det blev ikke derved. Der meldte sig stadig flere og flere Lærlinge, og der kunde strax oprettes nye Skoler i nye Lokaler. Den 8. Juni aabnedes desuden en Klasse med 14 Svende. Det var endnu paa Kristianshavn, men nu maatte man søge ind til Kjøbenhavn, hvor man fik Plads i Nikolaj Sogns Arbejdshus i Vingaardsstræde. Den 29. Juni aabnedes her to Klasser, hvortil den 20. Juli kom en tredje, den 27. Juli en fjerde, den 3. Avgust en femte, den 10. Avgust en sjette og den 9. Oktober en syvende Klasse. Nu var her fuldt, men saa fik man nye Lokaler i Holmens Sogns Arbejdshus i Laxegade. Her aabnedes i Begyndelsen af November en Skole med sex Klasser (60 Elever og 6 Lærere), der helt betaltes af den Reiersenske Fond og derfor kaldtes den Reiersenske Søndagsskole. Og hermed var Aarets Arbejde endnu ikke til Ende. I December

1800 aabnedes i Graver Hansens Hus ved Frederikskirken en Skole for Kuske, Tjenere og Gaardskarle.

Almenheden interesserede sig aabenbart for det nye Foretagende, der hurtigt antog forholdsvis store Former. Men Massmann vidste ogsaa at fængsle Opmærksomheden, han fik smaa Meddelelser om Sagen indrykkede i Adresseavisen. Den 3. Oktober 1800 skriver han f. Ex., at skjönt der stadig melder sig nye Elever, »saa seer Undertegnede sig ugjærne i den Nødvendighed at igjentage, at der ingen Dreng mere kan antages, da det nuværende Antal udfordrer Alt, om ikke mere end hvad hidindtil er indkommen ved Gaver«. Men den 23. Oktober er det ham »en Glæde« at oplyse, at »Dhrr. Executors i den Reiersenske Rentefond ædelmodigen have erklæret at ville udrede Omkostningerne til en Skole af 50 Haandværks-Dreng«. Publikum blev holdt à jour, og Massmann var ikke bange for at banke paa, hvor han troede, at han med Nytte kunde gjøre det. Af de første Aars Regnskaber ses det, at Skolerne have faaet Bidrag fra Kongen, Kronprinsen og flere andre kongelige Personer, fra de bestaaende Frimurerloger, fra Enighedsselskabet, Harmonien, Kongens Klub og det forenede Musik-Selskab, ikke at tale om en Række Private, og saa var der endda Staten og den Reiersenske Fond tilbage.

I November 1800 tilskrev Massmann Rentekammeret, gjorde Rede for Skolernes Virksomhed og bad om et Bidrag af Lotteriets Overskud; han fik uden Ophold 200 Rd. I Oktober 1801 henvendte han sig til Fonden ad usus publicos, og fra den fik han i Februar 1802 300 Rd. Det danske Kancelli tilskrev han ogsaa, men her gik han forsigtigere

frem, og skjøndt han ikke opnaaede noget Bidrag, er det ganske interessant at se Sagens Gang, Den 1. Januar 1801 gjør han i en udførlig Skrivelse Kancelliet bekendt med Skolernes Udvikling; han ønsker Intet hellere, end at Kancelliherrerne uanmeldt vilde behage at besøge dem, og siger derefter bl. A.: »Dersom det finder Kancelliets Bifald, saa ere vi beredte til at fortsætte vore Bestræbelser, saa længe det godgjørende Publikum sætter os i Stand til at udrede de nødvendige Omkostninger«, idet han endnu »ugjærne« ser sig nødt til at tilføje, »at der har meldt sig og endnu jævnlig anmeldes flere Haandværks-Drenge, der endnu ikke kunne optages i Skolen, fordi Kassebeholdningen ikke er tilstrækkelig til at anlægge en ny Skole.« Der er ingen Tvivl om den forsigtigt affattede Skrivelses Mening, og den først voterende Kancelliherre foreslog da ogsaa, at der skulde ydes Søndags-skolerne »50 Rd. aarlig indtil videre«. Den næste forandrede det til »50 Rd. uden noget videre Løfte«, og hertil sluttede de øvrige Herrer sig, til Sagen naaede Kancellipræsidenten, Kammerherre *Fr. Moltke*, der gjorde opmærksom paa, at Massmann ikke i sin Skrivelse direkte bad om Noget, hvorfor det vilde være tilstrækkeligt, at Kancelliet bevidnede ham sit »Bifald og Tilfredshed med hans velgjørende Anlæg«. Og saaledes skete det da i Kancelliets Skrivelse af 25. Februar 1801, der dog tillige forsikrede Massmann om »Kancelliets Beredvillighed til at understøtte Alt, hvad herigjennem kunde være at udvirke til bemeldte Indretningers Vedligeholdelse og videre Fremme«.

Kancelliet sluttede sig altsaa til den almindelige Anerkendelse, der blev Søndagsskole-Sagen til Del, og i Henhold

til den citerede Udtalelse søgte Massmann i November 1801 Kancelliet om, at det maatte blive paalagt alle tilrejsende Virtuoser og Kunstnere at give en Beneficeforestilling til Bedste for Søndagsskolerne. Kancelliet troede dog ikke at kunne gaa ind paa at stille disse Skoler paa Linie med Fattigvæsenet. Men opnaaede Massmann ikke her den Understøttelse, han søgte, fik han ved Hjælp af en anden Statsinstitution, det kongelige Kapel, et ikke ubetydeligt aarligt Bidrag.

Da Søndagsskolernes første Aar var omme, ønskede Massmann paa en vis höjtidelig Maade at gjöre Rede for, hvad der var udrettet. Det skulde ske anden Pinsedag, den 25. Maj 1801, i Frederikskirken, og han tilskrev Biskop *Balle*, om han vilde holde en Tale ved denne Lejlighed. Herpaa svarede Biskopen i et Brev, hvori han rosende udtalte, at Søndagsskolerne »gaae frem til almeennyttigt Held«, og derpaa fortsatte: »Skjøndt min Tid indskrænkes ved overspændt Arbejde, da jeg ogsaa er beordret at holde Prædiken for De kgl. Herskaber i Frederiksberg Slotskirke paa første Pinsedag, bör jeg dog ikke unddrage mig fra den af det höystærede Selskab mig tiltænkte ærefulde Forretning, saafremt jeg paa nogen Maade kan bestride den. Jeg gjör mig altsaa rede til at holde en kort og med Hensigten passende Dansk Tale paa den fastsatte Tid for Alteret i Frederiks Kirke«.

Höjtideligheden fandt Sted, og Massmann gav en Meddelelse om den i Adresseavisen for den 28. Maj, ved hvilken Lejlighed han ogsaa meddelte Navnene paa en Række for Flid præmierede Lærlinge. Men da Tiden nærmede sig for Aarsfesten i Maj 1802, skrev han ikke paany til Sjællands Biskop, men til Over-Hofmarskal *A. W. Hauch* som Chef for

det kongelige Teater og Kapel. Han ønskede hans Tilladelse til, at Kapellet samt Teatrets Sangere og Sangerinder maatte assistere ved en Koncert i Frederikskirken Søndag den 9. Maj. Tilladelsen blev given, idet Hauch dog erindrede om, at der efter Kapellets Fundats skulde svares 10 pCt. af Indtægten til dets Enkekasse, og Koncerten kom i Stand med velvillig Assistance af Kapelmester *Kunzen*, Koncertmester *Schall* og Syngemester *Zinck*. Først afsang Lærlinge en af Professor *Sander* forfattet Kantate til Melodien »Hvo ikkun lader Herren raade«, saa gav Massmann Meddelelse om Skolernes Virksomhed i det forløbne andet Skoleaar og uddelte en Række Præmier, hvorefter endelig Koncerten fandt Sted; det kongelige Teaters Sangere, Kor og Kapel udførte Sangene af *Athalia* til Kapelmester *Schulz's* Musik. Og Resultatet blev en absolut Indtægt. Der blev solgt Billetter for 330 Rd. 12 Sk., medens Udgiften kun var 110 Rd. 3 Mrk. 4 Sk.

Det er herefter naturligt, at denne Form for den aarlige Fest i Maj blev bibeholdt. Den vedblev saaledes i hele Massmanns Tid. Og den voxede yderligere i Betydning fra 1805. I dette Aar overværedes den af Kongen og Kronprinsen samt forskellige Prinser og Prinsesser; og fra den Tid er dette blevet, kan der siges, en fast Skik. Det er kun ganske enkelte Aar, f. Ex. 1809 og 1822, i hvilke de Kongelige ikke have givet Møde, naar der i det Hele blev holdt Aarsfest, hvad man paa Grund af Omstændighederne undlod i 1848, 1849 og 1864. I 1808 blev den i Anledning af Landesorgen efter *Kristian VII's* Død undtagelsesvis først holdt i Juli Maaned.

Massmann gjorde sine Skoler til en, direkte eller indirekte

af Staten støttet Institution. I saa Henseende havde han absolut Held med sig, og paa lignende Maade kom han til at staa overfor den Reiersenske Fond. Den i 1795 afdøde Etatsraad *N. L. Reiersen* havde testamenteret sin Formue til Industriens Fremme i Kjøbenhavn og de sjællandske Kjøbstæder; Massmann henvendte sig øjeblikkelig til Fonden, og som vi ovenfor have set, traadte den strax til, saaledes at Skolen i Laxegade blev kaldet den Reiersenske Søndagsskole. Vi skulle imidlertid nedenfor se, at der kom en Kurre paa Traaden. I 1806 og 1807 holdt Fonden sit Tilskud tilbage. Men i 1808 kom det igjen for aldrig senere at ophøre.

Massmann var i det Hele utrættelig for at finde nye Indtægter. I Oktober 1801 oprettede han en Skole for dem, der havde været med i Slaget den anden April og som ønskede Undervisning i Skrivning, Regning, Bogholderi o. s. v. Han nærede Haab om, at Kommissionen for de Kvæstede vilde erstatte de dertil anvendte Omkostninger og for Fremtiden underholde denne Afdeling. Da der ikke meldte sig saa mange, at de kunde udgjøre en egen Klasse, maatte de imidlertid i December s. A. fordeles til de øvrige Skoler. Men i Regnskabet for Aaret 1802—03 er Kommissionen for de Kvæstede opført med et Bidrag paa 60 Rd. og Aaret efter med et Bidrag paa 20 Rd. I 1802 søgtes der yderligere at skaffe Skolerne en Indtægt ved et ganske ejendommeligt Foretagende, der imidlertid — aldrig blev virkeliggjort.

Kjøbenhavns Drikkevand var slet, Kjøbenhavnerne misundte Roskilde sine sprudlende Kilder*, og saa opkom Tanken

* Jfr. Kjøbenhavnsladet eller Borgeren og Politiet, Nr. 74 for den 5. Marts 1802.

om at tjene Noget til Søndagsskolerne ved at kjøre Vand fra Roskilde til Kjøbenhavn. I Adresseavisen for den 13. Februar 1802 opfordrer Massmann Liebhaveere til at tegne sig hos ham; Prisen sattes til 1½ Skilling for Potten. Men skjönt han i et nyt Avertissement i Adresseavisen for den 20. Februar tilbød, at Vandet for den samme Pris skulde blive bragt Subskribenterne i Huset, meldte der sig ikke et tilstrækkeligt Antal. Efter et sidste Avertissement i Adresseavisen for den 8. Marts faldt Sagen bort.

Som det af Ovenstaaende vil fremgaa, var Massmann nidkjær for Søndagsskolernes Vel, og det er ganske interessant at se, at skjönt Midlerne, han opererede med, i Virkeligheden vare meget beskedne, kunde han, tiltrods for at Skolerne voxede, stadig henlægge Noget til en blivende Fond. Til Skolerne paa Kristianshavn, i Vingaardsstræde og i Laxegade kom i 1803 en Skole i Trinitatis Sogns Arbejdshus i Aabenraa og i 1804 nogle til Fruekirkes Skolelokale i Store Kannikestræde henlagte Klasser. Disse sidste maatte dog opgives, da Lokalet blev ødelagt 1807 i Kjøbenhavns Bombardement. Men som vi nedenfor skulle se, stod Skolernes Udvikling ikke derfor stille, og det har sin Interesse, at medens Skolernes Indtægt i Aaret 1800—01 var 775 Rd. 3 Mrk. 8 Sk. med en Udgift af 695 Rd. 1 Mrk. 1 Sk., saaledes at der var et Overskud paa 80 Rd. 2 Mrk. 7 Sk., var femten Aar efter Indtægten 5750 Rd. 5 Mrk. med en Udgift af kun 4382 Rd. 2 Mrk., medens der samtidig forelaa en opsparat Kapital paa næsten 15,500 Rd. Og at det her er Massmanns heldige Økonomi, som gjør sig gjældende, fremgaa af en Skrivelse af 26. December 1816 fra Vinhandler og Løjtnant i det borger-

lige Artilleri *Chr. Ludv. Hude* som Medlem af Skolernes Bestyrelse. *Massmann* var død i Oktober s. A., og *Hude* skriver: »Afdøde Pastor *Massmanns* sparsomme Anvendelse af de smaa Bidrag, som Medborgere særlig skjænkede Søndagsskolerne, er maaske den væsentligste Grund til, at denne Indretning blev, hvad den nu er, og uagtet jeg ej altid kunde billige den hedengangne Hædersmands saa strænge Sparesystem, saa viser Selskabets liden Fond dog Nødvendigheden af at følge hans Plan.«

Hude kunde ønske, at Skolernes »liden« Fond havde været større. Men en Misfornøjelse i denne Retning træffer »Medborgerne« ikke *Massmann*, hvis Sparesystem jo tværtimod berømmes. Udtrykket »Sparesystem« maa paa den anden Side dog heller ikke misforstaas. Det var ikke strengere, end at samtlige Lærlinge, der søgte Skolerne, undervistes helt frit. De betalte Intet for deres Undervisning og fik endda gratis de nødvendige Skrivebøger og Tavler samt Penne og Griffler, ikke at tale om, at der lige til 1812 blev uddelt Øl til dem; ja een Gang — det er i Aaret 1807-08 — stod der paa Regnskabet for 16 Rd. 24 Sk. Vin, der ved den afholdte Examen var kommen Drengene tilgode. Det skal ogsaa erindres, at Skolerne under *Massmann* fik deres egne Medaljer.

Lige fra det første Aar troede Skolerne det rigtigt at uddele Flidsbelønninger. Man brugte hertil nogle i Berlin forfærdigede Medaljer med tysk Inskription, men var slet ikke tilfreds med dem, og i 1804 tilskrev da *Massmann* baade Maleren, Professor *N. A. Abildgaard* og Historikeren, Konferensraad *Ove Malling* om at være Skolerne behjælpelige med at faa en egen Medalje. Resultatet blev en efter *Abildgaards*

Tegning udført, forøvrigt underlig tarvelig Medalje, paa hvis Forside der ses en Nøgle samt Indskriften: »Banen aabnet. Den 4. Mai 1800«, og paa Bagsiden »For Flid i Søndagsskolen«. Den uddeltes første Gang ved Aarsfesten i 1805. Og herved blev det ikke. 1810 kom en større Medalje til efter Tegning af Maler og Tegner *Johannes Schandorff*. Paa den ene Side ses

Atributter for Læsning, Regning, Skrivning og Tegning med Overskriften »Kundskab forædler«, paa den anden Side Atributter

for Kunst og Haandværk med Overskriften »Flid belønner«, medens der under Atributterne staar »Kjøbenhavns Søndagsskoler« (et Ord paa hver Side). Begge Medaljer ere formentlig udførte af Hof-Medaljör *S. A. Jacobson*, hvad der er absolut sikkert for den sidstes Vedkommende, der efter Regnskaberne kostede 400 Rd.

Massmanns »Sparessystem« er altsaa ikke vejet tilbage for selv en stor Udgift, naar den mentes nyttig og nødvendig. Og det ses kun saa meget des klarere, hvad det var, han egentlig vilde, naar han ved Siden af at give Haandværkslærlingene Alt frit, troede det rigtigt at tage en lille Betaling af de Svende, Mestere og Ikke-Haandværkere, der ønskede at nyde godt af Søndagsskolernes Undervisning.

INDTIL MASSMANNS DØD.

Trods sin fremragende Stilling stod Massmann selvfølgelig ikke alene. Vi have ovenfor set, at otte Mænd sammen med ham kaldes Søndagsskolernes Stiftere, og i Avgust 1801 dannedes *Selskabet til Søndagsskolernes Befordring*, hvis Ordning fremgaar af en den 1. Januar 1801 dateret udførlig »Plan for Søndagsskolernes Indretning og Bestyrelse«*. Selskabet var bestemt begrænset. Det bestod ikke af Bidragyderne til Skolerne, ikke af Lærerne ved dem, men udelukkende af dem, der virkede som Tilsyn. Foruden af »Direktøren over alle Søndagsskolerne« udførtes dette af en Del frivillige Medarbejdere; ved hver Skole for Haandværkslærlinge skulde der efter Planen være 4 Inspektører og 8 à 12 Forstandere og ved enhver af de øvrige Skoler 3 Inspektører. Efter Aarsberetningen eller,

*) Den er særlig udgivet og desuden trykt i Fjerdingaarsskriftet for Opdragelse og Undervisning Egeria I, 1804, S. 145—160 ligesom i Efterretn. fra de Massmannske Søndagsskoler 1867, S. 20—23. Til Oplysning om Skolernes Historie henvises i det Hele foruden til deres Aarsberetninger til det nævnte Fjerdingaarsskrift, hvor Pastor A. K. Holm har givet en Udsigt over deres første fire Aar, og til J. Lasenius Kramps Meddelelser om deres første tolv Aar, der toge deres Begyndelse i den nævnte Aargang af Aarsberetningerne.

som det den Gang hed, Regnskabet for Aaret 1800—01 bestod Selskabet af 53 Medlemmer, Aaret efter af 63, Aaret efter igjen af 92. Det voxede med Skolerne og optog forøvrigt udenfor Tilsynskredsen nogle ganske Enkelte, der paa anden Maade havde gjort sig fortjente af Skolerne. Nr. 1—9 i Selskabet ere de ovenfor nævnte ni Stiftere.

En Dag i Ugen skulde Direktøren efter Planen samles med de Inspektører og Forstandere, der havde haft Opsyn den foregaaende Søndag. Fredag blev valgt hertil, og disse Fredagsmøder, som forøvrigt ethvert Medlem i Selskabet kunde deltage i, vare beslutningsdygtige, naar fire Medlemmer vare tilstede. Man gjorde, som det synes, ikke Regning paa stærkt besøgte Møder, men hele Myndigheden tænktes da ogsaa væsentlig hos Direktøren (Massman); han »leder det Heles Gang«, hedder det. Af faste Embedsmænd var der efter Planen kun Tale om en Bogholder og en Sekretær, valgte mellem Medlemmerne.

Hvad Inspektørerne angaar, da førte de efter Tur Tilsynet med den Skole, de vare ansatte ved, og det baade med Lærerne og Eleverne; de gav bl. A. »Anvisningssedler til det Øl, som Lærlingene faa under Undervisningen«. Forstanderne skulde, ogsaa efter Tur, være tilstede ved Undervisningen, gaa Lærerne tilhaande, paase, at Lærlingene mødte rene og i Timerne hjælpe til at holde deres Opmærksomhed vaagen. Ingen Lærer maatte have flere end ti Elever; han skulde behandle dem »med muligste Skaansel, Overbærelse og Venskabelighed«, og han maatte ikke selv straffe dem; han havde kun at anmærke enhver Forsyndelse i de Vidnesbyrd, som han skulde afgive om Elevernes Opførsel.

Det af Selskabets Medlemmer, der overtog Sekretærposten, var Sekretæren i det kongelige Landhusholdningsselskab *Didrich Didrichsen*, der var født i Angel 10. Oktober 1752 og beholdt Posten til 1820; han døde den 27. December 1821 og havde fra 1815 Titelen Justitsraad. Den skaffede Massmann ham ved i en Indstilling til Kancelliet at gjøre opmærksom paa hans store og ivrige Arbejde for Søndags-skolerne, og sammen med ham indstillede han ogsaa den nedenfor nævnte Revisor *Nis Jakob Rosenstand*. Disse to maa altsaa have været Massmanns nærmeste og kjæreste Medarbejdere. Hvad Bogholderposten angaar, da overtoges den af en af Stifterne, Grosserer *P. F. Becker*, der forøvrigt snart gik over til at blive Kasserer og Bogholder og virkede som saadan til 1806. Saa blev han efterfulgt af Grosserer *R. Schifter*, der vedblev som Kasserer til 1830.

Her er nævnt nogle af Massmanns nærmeste Medarbejdere, og der skal nævnes nogle endnu. Planen af 1801 stod ikke længe uforandret, og et af de Punkter, der ændredes, var Ordningen af Tilsynet ved de enkelte Skoler. Det blev bestemt, at der i Spidsen for hver Skole, altsaa over Inspektørerne og Forstanderne, skulde stilles en Formand, og i Aarsberetningen for 1804—05 nævnes da følgende Formænd: Grosserer *P. F. Becker* for Skolen (i Vingaardsstræde) for Mestere, Svende og Ikke-Haandværkere; Grosserer *R. Schifter* for Skolen paa Kristianshavn; Cand. theol. *Eskild Bondesen* (der 1806 blev Feltpræst og 1810 Præst i Lyng-Uggeløse mellem Farum og Frederikssund) for Skolen i Vingaardsstræde; Regimentskirurg *V. F. Muth* for den Reiersenske Skole i Laxegade; Revisor ved den grønlandske Handel, senere Justitsraad *N. J. Rosen-*

stand for Skolen i Aabenraa og Fuldmægtig *Röring* for Skolen i Kannikestræde.

Det er sex Formænd, som her ere nævnte, men deres Antal steg. I 1816, det Aar, da Massmann døde, var der otte, nemlig: Kammer-Sekretær, Kancellist i Ordenskapitlet *Niels Anthon* for Skolen for Mestere, Svende og Ikke-Haandværkere; Grosserer *R. Schifter* for Skolen paa Kristianshavn; Justitsraad *D. Didrichsen* for Skolen i Vingaardsstræde; Krigskancelli-Sekretær, Fuldmægtig i den almindelige Enkekasse *S. G. Klein* for Skolen i Laxegade; Justitsraad *Rosenstand* for Skolen i Aabenraa; Tegnelærer *Johannes Schandorff* for den Reiersenske Tegneskole; Kapellan ved Holmens Kirke *H. Chr. Michelsen* for Skolen for Geografi og Fædrelandshistorie samt Vinhandler *Chr. Ludv. Hude* for Skolen i Forbedringshuset. Der er ikke faa Forandringer fra 1805, og vi skulle nu gaa over til at se, hvorledes de udviklede sig.

I Massmanns Opraab ligger Vægten paa, at Haandværkslærlingene skulle oplæres i Skrivning og Regning. Men ligesom det antydes, at denne Undervisning for Lærlingenes Vedkommende kan udvides, saaledes siges det udtrykkeligt, at man vil være tilbøjelig til at komme ogsaa Haandværkssvende imøde.

I Juni 1800 blev der da aabnet en Skole for 14 Svende, et Antal, der i Aarets Løb voxede til 61, hvortil endnu kom 4 Mestere, og i December oprettedes en Klasse for Ikke-Haandværkere (16). Dette er ganske anseligt, men spiller ved Siden af Lærlingenes Undervisning kun en mindre Rolle. Allerede i Aaret 1804—05 naaede Svendenes Antal sit Højdepunkt (66) for derefter med nogle Svingninger stadig at dale.

Aaret 1815—16 kan kun opvise 31 Svende. Mesterne naa kun i eet Aar (1801—02) et nogenlunde Antal (11), ellers er der kun nogle ganske faa Stykker — i Aaret 1815-16 tre — men derfor har det dog sin Interesse at høre, hvad der berettes just om Mesterne i Aaret 1801—02. De vare villige til at lade sig undervise sammen med Svendene, og heri sporede man »den ædle Beskedenhed, som er uadskillelig fra Lærvilligheden«. Det skal forøvrigt ogsaa fremhæves, at Svendene og Mesterne tillod Ikke-Haandværkerne at deltage i deres Undervisning, naar disse ikke vare talrige nok til at danne en egen Klasse (Egeria, I, 1804, S. 146).

Vende vi os nu til Skolernes Hovedopgave Lærlingenes Oplærelse, da blev der strax ved Siden af Skrivning og Regning taget nogen Læsning med. Og det er nu mærkeligt at se, at alle de Læsebøger, man tyede til og som vare de nyeste, der fandtes, alle vare oversatte fra Tysk*. Det bekræftes herved fuldstændigt, at hele Undervisningsbevægelsen kom til os fra Tyskland. Forøvrigt gik man grumme metodisk frem, idet der i Februar 1801 blev nedsat tre Komiteer, af hvilke den første skulde drøfte Haandværkernes Undervisning i for

* Bøgerne vare: Doktor og Hofraad Faust's Udkast til en Sundheds-Katekismus. Forøget med en Fortale af Nicolai Bötcher. Oversat af det Tyske. Kbhvn., 1793 (68 S. 8°.); — Godmand eller den danske Börneven. En Læsebog for Kjøbstad- og Landsbyskolerne af M. Karl Traugott Thieme, Rektor ved Skolen i Löbau. Kbhvn., 1798, I—II (214 og 260 S. 8°.); — Peder Jensens ABC og Læsebog eller Anvisning til paa den naturligste Maade at lære at læse. Et Tillæg til Peder Jensen eller Anvisning til en fornuftig Börneopdragelse af C. G. Salzmann. Oversat ved Frederik Høegh Guldberg, 2det Opl., Kbhvn. 1800 (140 S. 8°.); — Nød- og Hjælpebog for Bondestanden. Oversat af det Tyske Sprog ved Provst Laurids Hasse, omarbejdet og udgivet af Carl Gottlob Rafn. Kbhvn., 1800 (470 S. 8°.).

dem almenyttige Kundskaber, den anden deres Undervisning i Skrivning og den tredje deres Undervisning i Regning. Men kun om de to førstnævnte Komiteers Virksomhed er der levnet os nogle Oplysninger.

Den første Komite kom til at bestaa af Holmens Provst, Dr. *Jens Bloch*, Præsten ved tysk reformert Menighed *Carl Christian von Gehren*, anden Kapellan ved Holmens Kirke *A. K. Holm*, Distriktslæge *Aug. Jordan* og Institutbestyrer *Joh. Chr. v. Westen*. *Massmann* skriver paa Tysk til Komiteen, og v. *Gehren* skriver Tysk i Komiteen, men det generer Ingen, og hvad de væsentlig kom til at beskæftige sig med, var en særlig dansk Sag, Indførelsen af Sang i Skolerne, d. v. s. Indøvelsen af gode danske Sange. Da dette blev Komiteens væsentlige Opgave, blev den forøget med to Medlemmer, nemlig *Massmann* og Professor *Chr. L. Sander*. Sang blev indført i September 1801, først paa Prøve, derefter fast; man hjalp sig med enkelte Sange, som man lod trykke, til der i 1802 kom til at foreligge en lille Bog med 36 Sange »Sange for Søndagsskolerne samlede af *Massmann*«. Maalet havde været at faa Sange »forfattede med bestemt Hensyn til vore Skolers særegne Tarv«. Komiteen havde i den Anledning henvendt sig til alle Datidens Rimere og Digtere, men kun to havde efterkommet den stillede Anmodning, nemlig Professor *Sander* og første Kapellan ved Holmens Kirke *Viktor Kristian Hjort*; i den lille Bog er der fire Sange af den Første og tolv af den Sidste.

Trods sine Mangler gjorde den god Nytte, Oplaget gik hurtigt med. Det blev da overdraget en Komite bestaaende af Provst *V. K. Hjort*, Pastor *A. K. Holm* og Professor *Sander* at

sørge for en Afløser, og i 1809 udkom da »Sangbog for Haandværksstanden til Brug i Søndagsskolerne. Samlet og udgivet af V. K. Hjort«; den talte 72 Sange. Og Hjort var selvfølgelig den rette Mand. Det var næsten hans Specialitet at udgive Sangbøger, der den Gang maa have spillet en betydelig kulturhistorisk Rolle. 1799 havde han udgivet »Sange for unge Piger især med Hensyn til offentlige Arbejdsskoler«, og 1810 udgav han »Sangbog for Soldaterstanden«. Selskabets ovenfor nævnte første Komite havde forsaavidt Glæde af sit Arbejde, og her skal endnu kun nævnes, at det sikkert ogsaa maa have været den, der bl. A. behandlede et af *L. Kruse* fremsat Forslag om at bibringe Almuen Smag for simple og offentlige Lege (Egeria, I, 1804, S. 167). Selskabet kunde ikke indlade sig herpaa, bl. A. af Mangel paa Plads.

Gaa vi nu til den anden Komite, Skrivekomiteen, da kom den til at bestaa af Sekretær *D. Didrichsen*, Fuldmægtig i Rentekammeret *G. T. Bang*, Lærer (senere Cand. theol.) *E. Bondesen* samt Grossererne *J. H. M. Elmenhorst* og *Joh. Fred. Holm*. Den kom til at drøfte en af Lægen *J. Cl. Tode* i »Nyeste Sundhedstidende« (1801, S. 248—50) fremsat Hensetting om at lære Drengene at skrive saavel med venstre som med højre Haand — Tode havde efter et apoplektisk Anfald med Möje lært sig at skrive med venstre Haand — men Svaret herpaa blev simpelthen, at man vilde være fornøjet, blot man kunde lære Eleverne at skrive med højre Haand. Komiteens væsentligste Sag var dog Spørgsmaalet om Indførelse af Tegning som Undervisningsfag.

I Begyndelsen af 1802 foreslog den, at der skulde oprettes en Tegneklasse ved Skolerne paa Kristianshavn og i Vin-

gaardsstræde, samt at den Reiersenske Fond skulde spørges, om den vilde bekoste en Tegneklasse ved den Reiersenske Skole i Laxegade. Resultatet blev, at de to førstnævnte Klasser traadte i Virksomhed i Efteraaret 1802, men den sidstnævnte først i Juli 1803. Sagen foranledigede et Brud mellem Fonden og Skolerne.

Fonden syntes ikke om Forslaget. Den fandt, at den Undervisning i Skrivning og Regning, som den efter Løfte var bunden til at understøtte indtil Oktober 1805, ikke var den industriel nok, og udtalte sig til Fordel for en Skole i Mekanik og Tegning. Herpaa vilde Selskabet imidlertid ikke gaa ind, og i Juli 1803 oprettede det selv en Tegneklasse ved den Reiersenske Skole. Men i 1805 opsagde Fonden saa sin i fem Aar givne Understøttelse til den nævnte Skole, »man har bestemt Anvendelsen af de Penge, denne Indretning aarligt koster, for et Industrien nærmere vedhørende Formaal, Haandværksklassen ogsaa angaaende«. Men paa given Foranledning erklærede den sig dog villig til at yde 300 Rd. aarlig til en samlet Skole for Geometri og Tegning. En saadan vilde Selskabet dog Intet høre om, det vilde have Tegneklasserne fordelt til de alt bestaaende Skoler, medens Fonden fordrede, at dens Tegneskole skulde være en Helhed og ikke maatte staa i Forbindelse med nogen Undervisning i Skrivning og Regning. Korrespondancen blev ganske skarp og endte med, at Massmann i Adresseavisen for den 6. December 1805 paa en ikke helt behagelig Maade offentlig meddelte, at Fonden havde trukket sig tilbage, men at Selskabet i Tillid til Publikums Gavmildhed alligevel vilde holde Skolen i Laxegade i Gang, hvad der foranledigede Politidirektør *Haagen* til at anmode

Massmann om at »opgive i Avisen den Summa, der er tabt, da Hensigten nemlig ved Andres Hjælp at faa Tabet erstattet, saa udentvivil lettere vilde opnaas«.

Efter disse Begivenheder skulde man ikke tro, at Skolerne saa hurtigt paany vilde henvende sig til Fonden, men dog gjorde de det i Januar 1807. Efter Forslag af Skibsbygmester *Humble* havde de i Juli 1805 begyndt en Tegneskole for Skibsbyggere, hvad der efter deres ganske elementære Karakter falder noget overraskende. Skibsbyggeri er paa een Gang et ganske specielt og et ganske vanskeligt Fag. Det viste sig da ogsaa, at Skibsbygningsskolen behøvede en Del særlige Apparater, der vilde koste c. 400 Rd., en Sum, som Selskabet kun daarligt kunde udrede. Det var i den Anledning, at Massmann paany henvendte sig til Fonden, men hans ikke ganske heldige Skrivelse herom gjorde ikke Forholdet bedre. Fonden afslog at indlade sig paa Sagen. Men nu gik Selskabet i sig selv. Den 1. Februar 1808 underrettede det Fonden om, at det havde indrettet en egen Skole for Tegning i Overensstemmelse med hvad Fonden havde ønsket, og nu var Fonden strax tilrede, dog kun med 150 Rd. aarlig. Den havde tilbudt 300 Rd. til en Skole i Tegning og Geometri, men den oprettede Skole omfattede kun det ene af de to Fag. De 150 Rd. bleve modtagne med Tak og Paaskjønnelse, og nu var det gode Forhold mellem de to Institutioner gjenoprettet for ikke senere at blive brudt. Den Reiersenske Tegneskole, der nu kom i Gang, arbejdede med en Elementærklasse, en Arkitekturklasse og en Frihaandstegneklasse. Og Geometri — ja, som vi nedenfor skulle se, kom dette Fag med lidt senere.

Selskabet gik stadig fremad. 1809 fik den en Skole for Undervisning i Geografi og Fædrelandshistorie. Det var Vinhandler *Hude*, der interesserede sig herfor. Han fik Overlærer ved Metropolitanskolen *C. E. K. Munthe* til at tilbyde at ville undervise gratis, og saa oprettedes Skolen i Avgust 1809 med Pastor *H. Chr. Michelsen* som Formand. Snart efter blev Overlærer Munthe imidlertid udnævnt til Rektor i Nyborg, men i hans Sted traadte saa Adjunkt ved Metropolitanskolen *H. A. Kofod*.

En saadan Skoles Oprettelse var naturlig. Lidt vanskeligere falder det at forstaa, at det var en Opgave for Søndagskolerne at udvide sig til Forbedringshuset. Men dog kom efter Forhandling derom med Kancelliet en Søndagsskole i denne Straffeanstalt i Stand fra Juni 1811. Den, der fik Sagen i Gang, var Direktøren for Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset paa Kristianshavn Major *F. L. d'Auchamp*. Det var paa hans Foranledning, at Massmann i Marts 1811 tilbød Skolens Oprettelse, og det er da naturligt, at en kongelig Resolution af 8. Juni s. A. billigede Sagen. Skolen kom i Gang endnu i samme Maaned, og Massmann underviste selv i den væsentligste af de tre Discipliner, den gav Undervisning i, nemlig Moral; de to andre Discipliner vare Skrivning og Regning. Major *d'Auchamp* stod som dens første Formand, og dens Elevantal var mellem 22 og 35. I tre Aar er Massmann en opofrende Lærer her, i hvilken Anledning Kancelliet et Par Gange kan bringe ham Meddelelse om et »allerhøjeste Velbehag«. Men saa maa han, sikkert paa Grund af Svagelighed, ophøre hermed; som hans Efterfølger nævnes en Student *de Henmer*.

Her er nu gjort Rede for de Skoler, der efterhaanden opstod. Der skal nu siges et Par Ord om Lærerne og Eleverne. Hvad først Lærerne angaar, da nævnes i de første Aarsberetninger kun de Lærere, der undervise gratis, og vi skulle saa langt frem som til Beretningen for Aaret 1812—13 for at finde en Fortegnelse over Skolernes samtlige Lærere, 34, af hvilke 4 underviste gratis. Det er, som om man fra først kun har lagt ringere Vægt paa Lærerne. De have næppe været vanskelige at faa, da det jo kun drejede sig om helt elementære Discipliner. Men det er selvfølgelig rigtigt og naturligt, at de efterhaanden nævnes i Aarsberetningerne. Paa Regnskaberne spille de en væsentlig og stadig voxende Rolle. I det første Aar (1800—01) er Lærerlønnen kun 200 Rd. 8 Sk., ikke en Tredjedel af Aarets samlede Udgift, men de 200 Rd. voxede med rivende Hurtighed. I Aaret 1805—06 er Lærerlønnen 987 Rd. 16 Sk. og i Massmanns sidste Aar (1815—16) 1828 Rd. 84 Sk. eller henved Halvdelen af Aarets samlede Udgift.

Hvad Eleverne angaar, da er, som ovenfor antydet, Haandværkslærlingene Hovedsagen. Svende og Mestere spille kun en Birolle. I Skolernes første Aar undervises 227 Lærlinge, og Tallet stiger i Aaret 1805—06 til 476, som bliver Maximum i denne Periode. Med 1807 begynder en lang Række vanskelige Aar, og det kan ses paa Lærlingenes Antal. I Aaret 1812—13 daler det til 375, og i 1815—16 er det kun 286. Det er Forholdene, der her gjøre sig gjældende, men paa sin Vis kan det have været til Gavn for Skolerne, at Udgiften til Lærerne steg, medens Elevantallet tog af. Forøvrigt er det ikke uden Interesse at se lidt nøjere paa Eleverne,

hvad der let kan gjøres, da der i Aarsberetningerne findes en efter Fag ordnet Fortegnelse over, hvor mange Lærlinge der hvert Aar bleve indmeldte i Skolerne, og de ere saa detaljerede, at de f. Ex. for Aaret 1807—08 opføre »1 Skarpretter«! De to Fag, der i denne Periode stadig sende de fleste Elever, ere Skomagerne og Snedkerne, og Skomagerne ere som Regel i Spidsen. 1800—01 er der 30 Skomagere mod 26 Snedkere og 1815—16 29 Skomagere mod 27 Snedkere. Det er ingen stor Forskjel, men den Omstændighed, at Skomagerne ere i Spidsen, viser Skolernes Karakter; de drage ikke enkelte Elitefag til sig, men hele Haandværksstanden, der helt igjennem trænger til elementære Kundskaber. I Skolernes første Aar (1800—01) sendte følgende ti Fag flere end ti Lærlinge til dem: Skomagerne 30, Snedkerne 26, Skræderne 16, Bødkerne 16, Væverne 14, Bogtrykkerne 13, Malerne 11, Sadelmagerne 11, Grovsmedene 11 og Klejnsmedene 11.

Massmanns Søndagsskoler gjorde Nytte, men hans Virksomhed paaskjønnedes ogsaa. Det er et Udtryk herfor, naar han den 28. Januar 1809 blev udnævnt til Ridder af Danebrog. Det er mere velment end vellykket, naar der strax efter hans Død i »Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn« (for 2. November 1816) findes følgende Vers:

Danmark! du har tabt en herlig Borger,
 Flet ham da din skjønne Borgerkrands,
 Lad den om hans Urne i sin Glands
 Lindre de Forladtes tunge Sorger!

Det betyder mere, naar det i Skolernes Aarsberetning for 1815—16 hedder: »Selskabet erkjender hans store Fortjeneste af denne Indretning, han lagde Grunden til den, organiserede

den, sørgede stedse for dens Udvidelse og Varighed ved en sikker Fond og ved sin utrættelige Virksomhed og Iver, erhvervede den Regeringens og Folkets Opmærksomhed og Tillid og forskaffede den en saadan Anseelse, at den blev et Mønster for adskillige lignende Stiftelser i de danske Stater.« Men det er absolut afgjørende, naar Politidirektør *O. H. Hvidberg* den 7. November 1816 i et Brev til Massmanns Efterfølger skriver saaledes: »I omtrent 25 Aar har jeg uagtet mine forskellige Forretninger i Staden nogenlunde lagt Mærke til den kjøbenhavnske Ungdom. I Begyndelsen af dette Tidsrum var det i Almindelighed Haandværkslærlingene og i Særdelighed Skomagere og Skomagerdrengene, som gjorde sig skyldige i Gadeuordener, og som dreve det ofte saa vidt, at Politiets Magt blev utilstrækkelig. Med Søndagsskolernes Oprettelse formindskedes dette Onde Tid efter anden saaledes, at Haandværksklassen nu ikke længere kan beskyldes for at tage nogen virksom Del i slige Uordener. Sædeligheden og den dermed forbundne Agt for Lovene have virkelig faaet Overhaand hos Haandværkeren, saaledes at endog Lærlingen, paa faa Undtagelser nær, finder det under sin Værdighed at virke imod Politiet og god Orden. De nyttige Søndagsaften-Sysler have sikkert forædlet denne Klasses Begreber i en saa høj Grad, at de øvrige Klasser vanskelig kunne sættes i Ligning dermed. Det er derfor en kjær Pligt, jeg opfylder, naar jeg herved forsikrer, at Politiet erkjender den reelle Hjælp, Søndagsskolerne have ydet det«.

TIDEN SKIFTER.

Massmann var Præst, og han havde gjort Skolernes Aarsfest til en Art kirkelig Fest. Søndagsskole-Sagen havde faaet et kirkeligt Anstrøg, der styrkedes derved, at det for største Delen var Præster, der efter Massmann optog Sagen flere Steder i Landet. Det er derfor næsten naturligt, at hans Efterfølger maatte og skulde være Præst. Paa Generalforsamlingen i Søndagsskole-Selskabet den 1. November 1816 faldt der ved Valget paa en ny Overdirektør 14 Stemmer paa anden Kapellan ved Holmens Kirke *H. Chr. Michelsen*, 18 Stemmer paa Kapellan ved Trinitatis Kirke *J. L. Paludan* og 34 Stemmer paa første Kapellan ved Holmens Kirke *A. K. Holm*. Det er lutter Præster, og Pastor *Anders Krag Holm* (født i Nakskov 17. September 1767), der 1823 rykkede op til Holmens Provst, blev efter Stemmernes Antal Overdirektør for Søndagsskolerne i Kjøbenhavn. Og Valget var naturligt. Som vi have set, havde Holm tidligt vist Interesse for Skolerne, i flere Aar virket i deres Tjeneste, og saa var han deres første Historieskriver. I Tidsskriftet *Egeria*, et Fjerdingaarsskrift for Opdragelses- og Undervisningsvæsenet, som han selv var Med-

udgiver af, havde han i 1804 givet en længere Meddelelse om Skolerne. Ved Siden af at være en god Præst var han desuden en lærd Mand, men — næppe nogen praktisk Mand.

Noget af det Første, som Søndagsskole-Selskabet gjorde under sin nye Direktør, var at hædre Massmanns Minde ved at sende hans Enke og Börn hver et Exemplar af Skolernes Medaljer, Fru Massmann fik dem i Guld og hvert af Börnene i Sølv. I Skrivelsen, der medfulgte, hedder det, at det var »et ringe, men velment Vidnesbyrd om Selskabets Taknemmelighed og Højagtelse for den Henfarne«. Det var en Maade at hædre paa, som Selskabet senere oftere brugte og som allerede var benyttet i Massmanns Tid. Da Brygger og Fiskehandler *Boelsmann*, hvis sidste Bestilling forøvrigt var at være Rodemester, afgik ved Døden i 1810, ønskede Massmann, at der maatte blive givet Regler for, hvorledes et af Selskabet fortjent Medlem ved sin Afgang kunde hædres. Boelsmann havde været en nidkjær Inspektør og var ved sin Død Formand for Skolen for Mestere, Svende og Ikke-Haandværkere. Massmann havde nærmest tænkt paa at opkalde en af Skolens Klasser efter ham, men det blev bestemt, at man skulde overrække hans Enke Skolens Medaljer med en anerkjendende Skrivelse.

Efter Medaljesendelsen gik man til Realiseringen af en anden Tanke, som forøvrigt skrev sig fra Massmann, Vedtagelsen af nye Love. Han havde efterladt sig et Udkast til saadanne; det blev overgivet til et Udvalg, og paa Generalforsamlingen den 27. Februar 1818 blev de nye Love vedtagne. I dem blev det bl. A. slaaet fast, at Skolerne fremtidig skulde hedde »de Massmannske Søndagsskoler«.

De slog ogsaa fast, at Formændene for de enkelte Skoler herefter skulde kaldes Direktører, at samtlige Direktører valgtes for et Aar ad Gangen, at Direktionen hver Fredag Kl. 6 skulde holde et Møde, der mindst burde vare en Time, at der ved hvert Kvartals Udgang skulde afholdes en Generalforsamling, at ingen Lærer i Skrivning og Regning maatte have flere end ti Elever, i Tegning ikke over femten, at den aarlige Præmieuddeling efterfulgtes af en Koncert o. s. v. Grundreglerne fra Planen i 1801 kom igjen, ændrede og supplerede efter de i de forløbne Aar gjorde Erfaringer. Alt syntes at gaa fortræffeligt. Elevernes Antal steg, fra 284 i Aaret 1816—17 til 491 i 1819—20. I Massmanns Tid havde det højeste Antal været 476 (i 1805—06). Og skjönt det efter 1820 igjen tog af, var det dog kun i Provst Holms to sidste Direktionsaar under 400, og det endda kun meget lidt under, i 1828—29 388 og i 1829—30 390. Besøget var altsaa godt. En ny Skole i Nikolaj-Skolehus i Admiralgade blev aabnet i 1818, og Tegneskolen maatte betydeligt udvides. Den var i 1808 begyndt med tre Klasser, der endnu i Massmanns Tid vare blevne til fem, og nu kom der i 1817 to Klasser til, saaledes at den nu kom til at bestaa af tre Elementarklasser, to Arkitekturklasser og to Frihaandstegneklasser. I denne Periode faldt Skolernes 25-Aars Jubilæum, og i Kongehusets Nærværelse talte Provst Holm i Frederikskirken om Erindring og Haab* efter Udførelsen af en særlig til denne Lejlighed skreven og komponeret Kantate.

* Talen er trykt i Borgervennen 1825, S. 173—188; i Borgervennen for 1823—27 kunne i det Hele Provst Holms Taler ved de Massmannske Aarsfester i de nævnte Aar læses.

Tilsyneladende var Alt fuldstændigt, som det burde være, men Forskjelligt viser dog, at Meget havde forandret sig. Den Begejstring, der bar Sagen frem i dens første Aar, var synlig kølnet, det havde allerede vist sig i Massmanns sidste Tid. Da den ivrige Vinhandler *Hude* i Sommeren 1816 vikarierede som Formand for Skolen i Vingaardsstræde for Justitsraad *Didrichsen*, kan han indberette om mange Forsømmelser fra Lærernes Side, ligesom han klager over den »Uorden«, at Eleverne »under Paaskud af naturligt Ærende i Mængde forlade Skolehuset og søge Adspredelse og Forfriskning i de i Nærheden værende Kjældere«.

Det var uheldigt; men værre var det, at Almenhedens Bidrag til Skolerne begyndte at flyde mindre rigeligt. Den første Aarsberetning, som Provst Holms Navn staar paa, Beretningen for Aaret 1815—16, kom saa sent, at han troede det rigtigt at undskylde det. Men i 1817 kom der slet ingen Aarsberetning, ja der kom heller ingen i 1818, og da der endelig i 1819 udkom en Beretning for tre Aar (1816—19), viste det sig, at »Velgjørernes Bidrag« i disse tre Aar kun var 2995 Rd. 32 Sk., medens de i Massmanns sidste Aar (1815—16) udgjorde over 3000 Rd. (3112 Rd. 16 Sk.). Selskabet saa sig nødsaget til at optage et Laan i Nationalbanken, og saa søgte det endda Besparelse bl. A. ved at lade det Antal Elever, en Lærer maatte undervise i Skrive- og Regneklasserne, voxte fra 10 til 15. Men særlig kjedeligt var det, at samtidig med, at Publikums Offervillighed i de daarlige Tider, som det var, tog af, var der Misligheder indenfor Selskabet selv.

Massmann havde indført — det findes i Planen for 1801 — at det var en Pligt for Selskabets Medlemmer at indsamle

frivillige Bidrag »efter en dertil indrettet, med Selakabets Segl og Direktørens Underskrift forsynet Indsamlingsbog«, og denne Pligt gjaldt stadig. Men nu viste det sig, at der var Medlemmer, der ganske sikkert gjorde Pligten Fyldest, de indsamlede, men — de undlod at afgive det Indsamlede til Selskabet. 1821 maatte Selskabet indkalde to Medlemmer, en Overkrigskommissær og en Translatør, for Forligskommissionen i Anledning af saadan forsömt Indbetaling. Selvfølgelig er det ogsaa her de daarlige Tider, der virke, og de ramme selv en af Sagens Ivrig, den oftere nævnte Vinhandler *Hude*. Han maa opgive sin Forretning og være glad ved at kunne blive Toldbetjent, hvad der selvfølgelig faar Indflydelse paa hans Stilling i Selskabet. Paa Dagsordenen for Generalforsamlingen den 20. Juli 1820 staar: »Valg paa en Direktør ved Skolen i Admiralgade for Hr. Hude, som er udgaaet«, og han udgik endda med en lille Gjæld til Selskabet paa 97 Rd. 83 Sk., som forøvrigt i 1828 blev ham eftergivet.

Skolerne mærkede tydeligt, at Tiderne vare blevne andre. Og at der paa flere Punkter herskede Utilfredshed i Selskabet, brød frem paa Generalforsamlingen den 16. April 1830. Utilfredsheden synes navnlig rettet mod Kassereren, Grosserer *Schifter*, der sikkert har været de yngre Medlemmer for gammel i Gaarde, men principielt kom den ogsaa til at gaa ud over Sekretæren, Fuldmægtig i Rentekammeret, *C. F. Hammerich*. Paa den nævnte Generalforsamling fremlagde otte Medlemmer, hvoriblandt en Sön af Pastor Massmann*, en

* De otte Medlemmer og Inspektører vare: Revisor *Deckmann*, Fuldmægtig *Christensen*, Kammerraad og Renteskriver *Massmann*, Institutbestyrer *Schröder*, Urtekræmmer *Svane*, *L. Petersen*, Urtekræmmer *Scheel* og Fuldmægtig *Schram*.

længere Skrivelse, hvori de bl. A. foreslaa, at fremtidig bör en Direktørpost ikke kunne være forenet med Stillingen som Kasserer eller Sekretær, som Tilfældet var, idet Schifter var Direktør for Skolen paa Kristianshavn og Hammerich Direktør for Skolen i Admiralgade. Direktionen burde styre, Kasserer og Sekretær kun lyde. Det er dog særlig Kassereren, man vil tillivs. Forholdene i Aarene 1816—19, der ligge indenfor Schifters Kasserertid, fremdrages stærkt; der gjøres opmærksom paa, at han ikke har stillet den i Lovene fastsatte Kavtion paa 500 Rd., ligesom det ønskes, at han vil fremskynde de enkelte Aars Regnskaber mere end tidligere og ved hver Generalforsamling forevise den kontante Beholdning. Der ankes ogsaa over, at Medlemmer, der have villet indbetale indsamlede Bidrag, trods Lovenes Bestemmelser om Direktionens Fredagsmøder, til den bestemte Tid hverken have forefundet Direktion eller Kasserer, og det paavises endelig, hvorledes Koncerterne ved Aarsfesterne bl. A. ved en urimelig Uddeling af Fribilletter fra en Indtægt ere blevne til en Udgift for Selskabet.

Der var, som det ses, Meget at klage over, og Generalforsamlingen gik da ogsaa væsentlig med de Otte, men den vedtog dog ikke, at Kasserer- og Sekretærposterne fremtidig ikke maatte forenes med en Direktørpost, og Fuldmægtig *Hammerich*, der havde været Sekretær siden 1820, blev, trods sin Direktørpost, paany valgt til Sekretær. Grosserer *Schifter* vælges derimod ikke paany til Kasserer. Istedendfor ham kommer Bogholder *Thofte*, der imidlertid kun fungerer et Par Maaneder. I Maj 1830 blev Kopist *C. L. F. Boesen* Kasserer.

Som Følge af hele denne Bevægelse blev der i December

s. A. nedsat et Udvalg, der skulde revidere Selskabets Love. Der skete imidlertid endnu Mere. Da der paa Generalforsamlingen den 7. Januar 1831 skulde vælges Direktion, fik Pastor *Balthasar Münter* 25 Stemmer som Overdirektør, medens der kun faldt 13 Stemmer paa Provst *Holm*. Det vil sige anden Kapellan ved Holmens Kirke sattes istedenfor sin Foresatte, Hovedpræsten ved samme Kirke. Men der er al Grund til at tro, at dette Skifte ikke har været nogen Overraskelse for nogen af dem. Provst *Holm* har paa Grund af Forholdene sikkert ønsket at træde tilbage og i sin yngre Medtjenende ved Kirken set en passende Afløser. I sin Tale ved Provst *Holms* Begravelse — han døde den 13. Maj 1851 — siger *Münter*, at den Afdøde altid havde været ham en venlig og kjærlig Raadgiver; han havde æret Provst *Holm* som en Fader. Og særlig med Hensyn til de Massmannske Søndagsskoler siger *Münter* endnu, at Provst *Holm* ved sin Virksomhed i dem »havde erhvervet sig Krav paa megen Paaskjønnelse«.

Dette Vidnesbyrd maa staa ved Magt. Og, som vi ovenfor have set, er der da ogsaa ikke faa gode Ting at melde om de Aar, i hvilke *Holm* var Skolernes Overdirektør. Her skal Opmærksomheden paany henledes særlig paa Tegneskolen. 1826 var Professor *G. F. Hetsch* bleven Medlem af Selskabet, selvfølgelig for strax at blive Direktør for den Reiersenske Tegneskole, som han tog sig ivrig af og bl. A. strax skaffede en Række Fagtegninger som Gave fra de forskjellige Lav. Sammen med Professor *G. F. Ursin* foreslaar han to Aar efter at lade den kun svagt besøgte Skole for Geografi og Fædrelandshistorie gaa ind og sætte en Skole for Geometri i Stedet. Det blev vedtaget. Den Reiersenske Fonds gamle Tanke blev

endelig virkeliggjort, Skolen blev kaldet den Reiersenske Skole for Geometri og fik Professor Ursin til Direktør.

Idet det endnu skal bemærkes, at Skolen i Forbedringshuset var bortfalden efter Forbedringshusets Brand ved Fanernes Oprør den 24. Juni 1817, skal her tilsidst gives en Fortegnelse over de enkelte Skoler og deres Direktører i det bevægede Aar 1830. Skolen for Mestere, Svende og Ikke-Haandværkere forestodes af Kandidat *Aalborg*; Skolen paa Kristianshavn af Grosserer *R. Schifter*; Skolen i Vingaardsstræde af kgl. Revisor *Deckmann*; Skolen i Laxegade af Krigsassessor *S. G. Klein*; Skolen i Aabenraa af Justitsraad *N. J. Rosenstand*; Skolen i Admiralgade af Fuldmægtig *C. F. Hammerich*, den Reiersenske Tegneskole af Professor *G. F. Hetsch* (da han en længere Tid af Aaret var i Udlandet vikarierede Juveler og Rodemester *Oldenborg* for ham) og den Reiersenske Skole for Geometri af Professor *G. F. Ursin*. Under Direktørerne fungerede fra 1825 kun Inspektører; de oprindelige Forstandere vare blevne ophøjede til ogsaa at kaldes Inspektører.

ROLIG UDVIKLING.

Da der, som ovenfor nævnt, i 1801 nedsattes tre Komiteer for de forskjellige Discipliner, hvori Skolerne underviste, talte den første af dem ikke mindre end tre Præster, og to af disse Præster tilhørte Holmens Kirke. Det var Sognepræsten, Holmens Provst, Dr. *Jens Bloch* og Kirkens anden Kapellan *A. K. Holm*, medens samtidig dens første Kapellan *V. K. Hjort* arbejdede for at skaffe Skolerne en Del ønskede Sange. Alle Præsterne ved Holmens Kirke arbejdede med andre Ord i Skolernes Tjeneste, hvad der efter Udviklingen er ganske naturligt. Hovedskolerne laa jo i Vingaardsstræde og Laxegade.

Og Forbindelsen mellem Holmens Kirke og Skolerne skulde blive endnu intimere. Da *Massmann* døde, blev Pastor *A. K. Holm* hans Efterfølger som Overdirektør, og 1831 fulgte Kirkens anden Kapellan, Hofprædikant *Balthasar Münter* efter Holm. Han rykkede 1851 op til at blive Holmens Provst og sad som Overdirektør til sin Død den 26. Februar 1867, det vil sige i 36 Aar. Og denne trohjærtede, ejendommeligt begavede Mand, der steg til kongelig Konfessionarius, gjorde Skolerne Nytte. Han kom, hedder det i den første Aarsbe-

retning efter hans Død, ikke ofte i Skolerne, navnlig ikke i hans sidste Aar, »men han bevarede en levende Interesse for Alt, hvad der angik dem, forsömte aldrig at tale deres Sag, hvor han troede at kunne gavne dem derved og bidrog væsentlig til at hæve dem ved den høje Anseelse, han selv nød.« Holmens Provst og Skolerne hørte sammen, og efter Münters Død blev hans Efterfølger i Kirken Dr. *Bruun Juul Fog* da ogsaa hans Efterfølger i Skolerne.

Og saaledes er det paa een Undtagelse nær senere vedblevet. Undtagelsen er Provsten fra Frue Kirke *Peter Conrad Rothe*, der, da Provst Fog i 1881 blev udnævnt til Biskop i Aarhus, kom til at indtage hans Stilling som Overdirektør. Men da Stiftsprovst Rothe i 1892 paa Grund af sin høje Alder — han er født 7. Juni 1811 — trak sig tilbage, kom Regelen igjen. Holmens Provst, Dr. phil. *T. S. Rørdam* blev Overdirektør, og da han i 1895 udnævntes til Sjællands Biskop, fulgte Pastor *G. S. F. Schepelern* ham baade som Provst og som Overdirektør. — Hvad der under disse Forhold synes mærkeligt, er, at Aarsfesten ingensinde er bleven holdt i Holmens Kirke. Under Massmann blev den naturligt holdt i Frederikskirken paa Kristianshavn, og saaledes vedblev det i Provst Holms Tid, men Provst Münter forlagde den først til Trinitatis Kirke (1831) og derpaa (1850) til Fruekirke, hvor den stadig senere er bleven holdt.

Det er en rolig og stille Ström, der herved glider forbi os, ti det betyder selvfølgelig Intet, at Professor ved polyteknisk Lærestalt *L. F. Holmberg* († 21. December 1897) efter Provst Fogs Udnævnelse til Biskop var konstitueret som Overdirektør fra Oktober 1881 til Februar 1882, d. v. s. i

Tiden indtil Selskabets ordinære Generalforsamling. Det een Gang indslaaede Spor er trolig blevet holdt, saaledes som det kan ses ogsaa i andre Forhold f. Ex. i Benyttelsen af Skolernes Medaljer som Hædersbevis. I 1816 overrakte de til Pastor Massmanns Enke og følgelig ogsaa i 1867 til Provst Münters Enke. Men her kan dog ogsaa paavises en Udvikling. Man blev ikke staaende ved at overrække dem til Enkerne efter Mænd, der havde gjort sig fortjente af Skolerne, man gav dem ogsaa til Mænd, der efter fortjenstlig Virksomhed ved Skolerne trak sig tilbage. Saaledes fik, for at tage nogle Exempler, Stiftsprovst *Rothe* dem i 1892 ligesom Arkitekt, Tegnelærer *J. J. Eckersberg* havde faaet dem i 1869 og Musiklærer *F. Goetze* i 1868. Og ved denne Sidste skulle vi dvæle et Øjeblik. Han var i 1868 81 Aar og ønskede at trække sig tilbage fra en 50aarig betydelig Kollektindsamling. En saadan Trofasthed fortjente Anerkjendelse, og samtidig blev en Andens nidkjære Kollektindsamling anerkjendt paa samme Maade, dog saaledes at Medaljerne overrakte hans Enke, d. v. s. Enken efter den den 22. November 1868 afdøde Klokker ved Fruekirke, Cand. phil. *F. C. Görtz*. Fra 1844—46 havde han været Lærer ved Skolerne, fra 1846—51 Inspektør, fra 1851 til sin Død Direktør, og saa havde han endda skaffet Skolerne væsentlig pekuniær Hjælp ved en omfattende Kollektindsamling.

Her staa vi forøvrigt ved et Forhold, der i Tidernes Løb undergik en væsentlig Forandring. Den Kollektindsamling, der var paabudt i Skolernes Love, kunde trods enkelte ivrige Dyrkere ikke i Længden give det fornødne Udbytte eller i det Hele vedligeholdes. Vi saa ovenfor, hvorledes de frivillige

Bidrag dalede i Begyndelsen af Provst Holms Tid, og trods ihærdige Anstrengelser naaede de aldrig op til den Højde, de havde i Massmanns Dage. I Massmanns sidste Aar udgjorde de noget over 3000 Rd., i Aaret 1830—31 vare de kun 1568 Rd. 3 Sk. Sedler og Tegn, i 1850—51 1281 Rd. 64 Sk. og i 1899 kun 1709 Kr. (855 Rd.), hvorved endda er at mærke, at Selskabets Medlemmer nu hver yde et aarligt Bidrag paa mindst 4 Kr. Det blev indført ved Lovene af 1891, der desuden helt brød med den oprindelig alle Medlemmer paa hvilende Pligt til at indsamle frivillige Bidrag. Denne Pligt blev væsentlig mildnet i 1871, men i 1891 er den helt ophørt som Pligt. Nu gaar den paagjældende Lovbestemmelse kun ud paa, at de Medlemmer, der ønske at indsamle frivillige Gaver til Selskabet, i dette Öjemed kunne modtage en Kollektbog, og der er i Öjebliket kun en Eneste, der har en Kollektbog.

Som det fremgaar af Ovenstaaende, har der til forskjellig Tid fundet Lovforandringer Sted. Paa den bevægede Generalforsamling i 1830, der væsentlig fældede Provst Holm, blev der nedsat et Lovudvalg. Resultatet af dets Virksomhed foreligger i de paa Generalforsamlingen den 17. Januar 1834 vedtagne Love, der bl. A. slog fast, at hverken Sekretæren, Kassereren eller Revisorerne kunde være Medlemmer af Direktionen, men — betegnende nok — strax gjorde en Undtagelse overfor den daværende Sekretær, Fuldmægtig *C. F. Hammerich*. Lovene af 1834 stod ved Magt til 1855, saa blev paa en Generalforsamling den 12. April nye Love vedtagne, og det Samme fandt Sted paa Generalforsamlingerne den 8. December 1871 og 22. April 1891. Vi skulle nu for nogle Hovedpunkters Vedkommende se Udviklingen i disse Love, og det Punkt,

der behandles først i Lovene, er Bestemmelsen om, hvem det er, Skolerne skulle komme til Hjælp ved deres Undervisning.

I Lovene af 1834 hedder det, at Skolerne skulle give konfirmerede Haandværkslærlinge Lejlighed til at erhverve eller forøge de for dem nødvendige Skolekundskaber, idet det tillige betones, at de ogsaa skulle komme de Mestere, Svende og Ikke-Haandværkere imøde, der ønske en lignende Undervisning. 1855 er Bestemmelsen om de paagjældende Mestere, Svende og Ikke-Haandværkere falden bort. Skolerne modtog med andre Ord nu kun Lærlinge, men Lovenes § 1 har dog den lidt overraskende Tilføjelse: »desuden yder Skolernes Fond et bestemt aarligt Bidrag til en lignende Skole i Forbedringshuset«. Vi skulle nedenfor komme tilbage til denne Bestemmelse efter her først at have gjort opmærksom paa, at »Haandværkslærlinge« i Lovene af 1871 og 1891 ere blevne til »Lærlinge i Haandværk og anden Industri«, hvem det gjælder om, selvfølgelig stadig uden Betaling, at give Undervisning i de almindelige Skolefag og Tegning.

Hvad nu først den ovenfor nævnte Skole i Forbedringshuset angaar, da forholder det sig med den paa følgende Maade. Da Massmann i sin Tid havde oprettet en Skole i Forbedringshuset paa Kristianshavn, vakte den ikke ringe Interesse, og Kaptajn *Erik Christian Müller* til Møllerup (i Gjern Herred ved Silkeborg?) oprettede endda et Legat for dem, der blev kongelig konfirmeret den 12. December 1814. Legatet var paa 2000 Rd., og i dets Fundats hedder det, at skulde Skolen i Forbedringshuset nogensinde ophøre, skulde Søndagsskolerne i Kjøbenhavn, der bestyrede Legatet, selv nyde den ene Halvdel af Renterne, den anden Halvdel skulde

tilfalde Søndagsskolen i Aarhus, Legatstifterens Fødeby. Men selvfølgelig havde en Søndagsskole i Forbedringshuset stadig Forretten, og da en saadan efter Fængselsbestyrelsens Initiativ paany blev begyndt i Oktober 1843, maatte Søndagsskolerne til dem afgive Legatets Renter. Skolen ophævedes forøvrigt igjen i 1870, da Forbedringshuset paa Kristianshavn ophørte at være Straffeanstalt for Mandfanger.

Hvad dernæst Forholdet til Mestere og Svende angaar, da syntes man i Begyndelsen af denne Periode ogsaa at ville komme dem imøde med Tegneundervisning, saaledes som man havde gjort det overfor Lærlingene. 1834 blev der paa Charlottenborg med Understøttelse af den Reiersenske Fond oprettet en Søndags-Tegneskole for Mestere og Svende, der i Aaret 1834—35 var besøgt af 10 Mestere og 55 Svende, og medens Mesternes Antal hurtigt sank, var Svendenes stigende, i Aaret 1836—37 søgte 102 Svende til den, men derefter sank ogsaa deres Antal. 1853—54 besøgte den her nævnte Tegneskole, der fra 1851 havde Lokale i det tekniske Institut i Læderstræde, kun af 14 Svende og Skrive- og Regneskolen sammesteds for Mestere og Svende kun af 7 Svende. Det er derfor meget forstaaeligt, at Lovene af 1855 helt slog en Streg over disse to Skoler. Udviklingen fordrede dem ikke mere, og hvorfor saa spille Tid og Kræfter paa dem. Der var nok at gjøre med Lærlingene, der just nu meldte sig i voxende Antal. I Aaret 1853—54 undervises 407, i 1854—55 435, i 1855—56 443, i 1856—57 444 og i 1857—58 452.

Forøvrigt er det ikke muligt nu mere at give en Udsigt over, til hvilke Fag de forskjellige Lærlinge hørte. En Meddelelse herom findes sidste Gang i Beretningen for Aaret

1846—47; men der er al Grund til at tro, at den Bevægelse, der fandt Sted i Tidsrummet fra 1830 til 1847, har fortsat sig. Snedkerlærlingene havde absolut Overtaget, medens Skomagerdrengene bleve færre og færre. I 1846—47 indmeldtes 32 af de første, men kun 4 af de sidste. De Fag, hvori der behøvedes Tegning, syntes at faa Overmagten, hvad der jo ogsaa er naturligt efter den Udvikling, der var bleven Undervisningen i Tegning til Del, navnlig efter at Professor *Hetsch* var traadt til. I 1838 vare yderligere de to tidligere Reiersenske Skoler for henholdsvis Tegning og Geometri blevne samlede i een »de Reiersenske Skoler for Tegning og Geometri«, og hvilken Betydning disse Skoler havde, kan ses af Lovene fra 1855. Efter dem bestaar Selskabets Direktion af en Overdirektør, en Direktør for hver af de fem Skrive- og Regneskoler og tre Direktører for de Reiersenske Tegneskoler, af hvilke endda mindst een helst skal være Medlem af Kunstakademiet.

Denne sidste Fordring var allerede opstillet i Lovene fra 1834, og at den gjordes Fyldest, kan f. Ex. ses af Fortegnelsen over, hvem der var Direktører i 1850, Skolernes Jubilæumsaar. Som Overdirektør staar Provst *Balthasar Münter*, som Direktører for de fem Skrive- og Regneskoler Professor, Lærer ved polyteknisk Lærestanstalt *C. G. Hummel* (for Skolen i Studiestræde); Kancelliraad, Chef for Revisionskontoret under Kirkeministeriet *A. K. Bang* (for første Afdeling af Skolen paa Nørregade); Kaptajn i Infanteriet *Ellef Lind* (for Skolen i Laxegade); Sadelmagermester, Borgerrepræsentant *C. A. F. Christensen* (for anden Afdeling af Skolen paa Nørregade) og Arkitekt *C. A. Møller* (for Skolen i Admiralgade); og (som

Direktører for de Reiersenske Tegneskoler Professor *G. F. Hetsch*, Professor, fhv. Observator *Peter Pedersen* og Krigsraad *J. Lase-nius Kramp*. — Udviklingen i de sidste Skoler kan endnu belyses derved, at de i 1843 havde udgivet 9 Tavler »Fortegninger for Hjulmænd og Vognfabrikanter« og i 1847 12 »Tavler For-tegninger for Klejnsmede«.

Var der Udvikling i Tegnefagene, var det Samme forøvrigt Tilfælde med Skolernes andre Fag. Efter Forslag af Professor Hummel blev i 1840 dansk Læsning optaget som Undervisningsfag, og hertil kom i 1845 baade Tysk og Bogholderi, ikke at tale om, at Læse-, Skrive- og Regneskolerne i 1847 bleve gjort progressive, hvilket Tegneskolerne først bleve i 1863. I Overensstemmelse hermed hedder det i Lovene af 1855, at Skolerne bestaa af fem progressive Skrive- og Regneskoler og en Tegneskole, som har to Afdelinger, en for geometrisk Tegning og en for Frihaands- og Haandværks-tegning. Men fyldigt og klart lyder det i Lovene af 1871 og derpaa ogsaa i Lovene af 1891, at Skolerne »bestaa af følgende Hovedafdelinger: a. Læse-, Skrive- og Regneskoler, i hvilke Undervisningsgjenstandene ere: Dansk Læsning, Skjøn-skrivning, Retskrivning, Regning, Brevstil, Affattelse af Regninger. I den øverste Afdeling undervises tillige i Fædrelandets Historie, Begyndelsesgrundene af Aritmetik og Geometri samt, saa vidt muligt, i et fremmed Sprog; — b. Tegneskoler, i hvilke der dels læres elementær Frihaandstegning og geome-trisk Tegning, dels indøves Anvendelse heraf paa Tegning henhørende til Haandværksfagene.«

Hetsch stod til sin Død i 1864, om det saa maa siges, som første Direktør i Tegneskolerne. Efter ham kom Justits-

raad, Stadsbygmester *N. S. Nebelong*, der ved sin Død i 1871 blev efterfulgt af Etatsraad *J. D. Herholdt*, der traadte ud i 1882 og som Efterfølger fik Etatsraad *Heinr. Hansen*, der imidlertid kun virkede i et Aar, hvorefter Professor *Th. Stein* traadte til og stadig siden har været virkende her. Som det ses, er Fordringen om, at der ved Tegneskolerne skulde være i alt Fald een Direktør, der var Medlem af Kunstakademiet, stadig bleven gjort Fyldest. Professor Steins to Meddirektører ere Skibsbygmester *J. H. Gullach* (fra 1874) og Docent, Cand. polyt. *E. P. Bonnesen* (fra 1884).

I det Hele maa det siges, at det er betydelige Navne, der have været og stadig ere knyttede til Skolerne. Foruden de allerede ovenfor Nævnte er siden 1850 paa Selskabets Generalforsamlinger blevet indvalgt som Direktører: Translatør og Jernbanedirektør *Müller* (1854—58), Mekanikus *V. C. Gamél* (1854—72), Havnebygmester, senere Professor *L. F. Holmberg* (1854—90), Justitsraad *R. L. Rasmussen* (1856—83), Arkitekt *F. V. Tvede* (1857—58), Observator, Dr. og senere Professor *H. F. C. Schiellerup* (1857—88), Overlærer ved Metropolitan-skolen, Inspektør *C. P. J. Krebs* (1858—77), Bygningsinspektør, Professor *J. H. Nebelong* (1858—71), Forvalter ved Kunstakademiet, Kammerraad *P. Truelsen* (1859—66, 1868—87), Forstander ved Opfostringshuset, Cand. theol. *R. E. Elvius* (1863—74), kgl. Fuldmægtig *E. Castberg* (1866—74), Skolebestyrer, senere Professor *J. H. Tauber Bondesen* (1874—92), Krigsraad *J. Lasenius Kramp* (1874—76), Beregner, senere Direktør *Albert Andresen* (1876—92), Adjunkt, senere Overlærer ved Metropolitan-skolen, Cand. theol. *J. Kaper* (fra 1877), Direktør *E. Ritzau* (1887—91), Pastor *R. Malling Hansen*

(1888—90), Skolebestyrer, Cand. mag. *N. Sødning* (fra 1890), Skoledirektør *N. Bache* (1890—91), Forstander ved Blindeinstituttet *J. Moldenhawer* (fra 1891), Skoleinspektør *C. L. Fog* (fra 1891) og Skoleinspektør, Cand. philol. *G. Bohr* (fra 1892).

Naar Selskabets Generalforsamlinger ovenfor ere nævnte, skal der her mindes om, at der i Provst Holms Tid efter Lovene af 1818 blev holdt fire Generalforsamlinger om Aaret, en ved Udgangen af hvert Kvartal. En saadan Overflødighed førte imidlertid til, at det fornødne Antal Medlemmer ofte udeblev; ikke faa Generalforsamlinger maatte gaa fra hinanden som ikke-beslutningsdygtige. Saa indskrænkede Lovene af 1834 Generalforsamlingerne til to om Aaret, en i April og en i Oktober, hvad der vedblev efter Lovene af 1855, men fra 1871 afholdes der kun een ordentlig Generalforsamling om Aaret, i Marts eller April. Og paa samme Maade som det er gaaet med Generalforsamlingerne, er det gaaet med Direktionens Møder. Som vi ovenfor have set, skulde den oprindelig holde Møde een Gang om Ugen. Det paabydes endnu i Lovene af 1834; men i 1855 forandres det til Gange om Maaneden, den anden og sidste Fredag i hver Maaned, til endelig Lovene af 1871 sige, at Overdirektøren sammenkalder Direktionen, naar han finder det nødvendigt. Og saaledes er det ogsaa efter Lovene af 1891, der desuden skabte en Næstformandspost, der stadig siden har været beklædt af Overlærer *Kaper*.

Formerne ere i Tidens Løb naturligt blevne friere, og der fordres saaledes heller ikke nu noget bestemt Antal Direktører. Ordentligvis skal der være en for hver Afdeling af

Læse-, Skrive- og Regneskolerne og mindst to for Tegneskolerne, men der kan være baade flere og færre, idet den vedkommende Bestemmelse gaar ud paa, at Direktionen (fra 1871) skal bestaa foruden af Overdirektøren af det til enhver Tid nødvendige Antal Direktører. Det er ogsaa ganske oplysende at se, hvorledes de forskjellige Love tumle med Sekretæren og Kassereren. Det væsentlige Resultat af Lovforandringen i 1834 var, som ovenfor nævnt, at ingen Direktør tillige maatte være Sekretær eller Kasserer; disse skulde som Embedsmænd vælges af Generalforsamlingen. Eftet Lovene af 1855 bleve begge Poster slaede sammen i een Stilling, og »Kassereren, der tillige er Sekretær«, skulde vælges af Direktionen, men hans Gage bestemmes af Generalforsamlingen. Denne Bestemmelse maa dog mere betragtes som en Godkjendelse af en tidligere indført Tilstand end som en Ordning for Fremtidens Skyld. Men først i Lovene af 1871 slaas det fast igjen, at de to Embedsmænd bestaa hver for sig. De vælges af Direktionen. Og endelig hedder det i Lovene af 1891 med Hensyn til Kassereren, at Direktionen kun skal vælge en saadan, forsaavidt ikke et af dens Medlemmer findes villigt til at overtage Kassererforretningerne. Lovene søge aabenbart tilbage til det frie Forhold paa dette Omraade, som eksisterede i Søndagsskolernes første Tid, og som i Virkeligheden var realiseret en god Stund för 1871 uden Hensyn til Bestemmelsen i Lovene af 1855.

Den var aabenbart indsat af Hensyn til Fuldmægtig i den almindelige Enkekasse *S. G. Klein*, der havde været Kasserer fra 1832, og som, da Sekretæren, Fuldmægtig under Rentekammeret *C. F. Hammerich* i 1848 afgik — han var bleven

apoplektisk i 1845 — ogsaa overtog hans Virksomhed. Men omtrent samtidig med at Lovene af 1855 bleve gjældende, ophørte mærkeligt nok de to Bestillinger at være forenede. 1856 overgik Sekretærforetningerne til Krigsraad *J. Lasenius Kramp*, medens Klein, der imidlertid var bleven først Kammer-assessor og saa Kammerraad, vedblev at være Kasserer til 1858. Kassererforretningerne gik over til Mekanikus *V. C. Gamél*, der var Medlem af Direktionen og vedblev som Kasserer til sin Død i 1872. Efter ham kom Kammerraad *P. Truelsen* (1872—80), Skolebestyrer *J. H. Tauber Bondesen* (1880—87) og Docent, Cand. polyt. *E. P. Bonnesen* (fra 1887), alle Medlemmer af Direktionen. Af Sekretærer har Selskabet efter Kammerraad Klein kun haft to, Krigsraad *Kramp*, der vedblev til 1875 og saa afløstes af den endnu fungerende Sekretær, Inspektør ved den polytekniske Lærestalt, Cand. polyt. *A. N. Ørsted*.

Selskabets Generalforsamlinger, der vælge Direktører, Revisorer og Deciderer, pleje at blive afholdte i den sidste Halvdel af April, nogle Dage efter den aarlige Examen, der udpeger de Elever, der skulle præmieres, og nogle Dage før den aarlige Højtid, ved hvilken Overdirektøren aflægger Beretning og uddeler Præmier.

Som vi ovenfor have set, var Aarsfesten med en af det kongelige Teaters Sangere, Kor og Kapel udført Koncert i Massmanns Tid en Indtægt for Selskabet. Men dette forandrede sig senere sørgeligt, hvad der paavistes paa den ofte omtalte Generalforsamling i 1830. Men Lovene af 1834 gik dog ikke helt bort fra Koncerten; »om muligt« skulde en saadan afholdes. Og den vedblev da, indtil det paa en Generalforsamling

i 1840 blev vedtaget, at Festen fremtidig skulde fejres ved en simpel Koral med Orgelakkompagnement. Den 13. Maj s. A. blev Beslutningen første Gang gennemført. *H. P. Holst* havde skrevet Korallens Ord og »Sekretær« *J. P. E. Hartmann* sat Musik til den, Sangen udførtes af »en Del af Studenterforeningens Medlemmer«. Aaret efter ere Ordene af *Ingemann* og Musiken af *A. P. Berggreen*, og nu staar den Sidstnævnte, der var Organist ved Trinitatis Kirke, i hvilken Aarsfesten paa denne Tid blev holdt, i en Aarrække som Komponisten, som Regel understøttet af den af ham stiftede Haandværker-sangforening*, medens Forfatterne skifte. 1842 er det *Lasenius Kramp* og 1846 Pastor *C. Kjerumgaard*, men 1843—45 og 1847—55 Justitsraad *A. K. Bang*. Men saa sker der en Forandring. 1856 opføres en Kantate af Krigsraad *Kramp* sat i Musik af Kammermusikus *C. Hansen*, og saaledes vedbliver det til 1874. 1875 og 1876 er det en Kantate af *Kramp* med Musik af *Viggo Kallehauge*. Saa kommer fra 1877 *Carl Andersen* som Forfatter og *A. V. Lanzky* som Komponist, i 1884 og 1887 træder *Martin Kok* istedenfor *Carl Andersen*, til endelig 1890 møder med Dr. *Carl Ploug* og Professor *J. P. E. Hartmann*. Og af dem var den Sidstnævnte særlig knyttet til Selskabet; han havde allerede komponeret for det i 1840, var bleven Medlem af det i 1841 og havde fra 1850, da Aarsfesten henlagdes til Fruekirke, som han var Organist ved, saa godt som hvert Aar medvirket ved Højtiden.

* I 1842 og 1843 udføres Sange af en Del Haandværksmestere og Svende, og først i 1843 af Haandværkersangforeningen, der stiftedes den 4. April 1843.

Ved Aarsfesten holder Overdirektøren en Tale*, men den vistnok ejendommeligste Del af Festen er den nu gennem hundrede Aar stedfundne Uddeling af Præmier til Haandværkslærlinge — i en Kirke og i Kongehusets Nærværelse. Vi have ovenfor set de to første Medaljer, som Selskabet lod præge. Det synes imidlertid, som om den mindste Medaljes

Forside, Nøglen med Overskriften »Banen aabnet«, ikke længe tilfredsstillende. Allerede i Massmanns Tid synes der at være

gjort i alt Fald Forsøg paa at faa den forandret, og den fremtraadte under Provst Holm som en helt ny Medalje, paa hvis

* En Del af disse Taler ere trykte, saaledes Provst Balth. Münters første Tale i 1831; den er trykt særskilt samt i G. P. Brammers Kirkelige Lejlighedstaler af danske Prædikanter, I, S. 71—77. Taler af Provst B. J. Fog findes i Aarsberetningerne for 1877—78 og 1880—81, og Taler af Provst G. S. F. Schepelern i Aarsberetningerne for 1896, og fig. Aar.

Forside under Indskriften »Lys. Fasthed. Sikkerhed.« ses en romersk Lampe paa en Kubus, opad hvilken er stillet et Vaterpas; paa Bagsiden ændredes »For Flid i Søndagsskolen« til »For Flid i de Massmannske Søndagsskoler«. Til de to Medaljer kom i 1831 en tredje foreslaet af Hetsch som Direktør i den Reiersenske Tegneskole, og den kom da ganske naturligt til paa Forsiden at vise Massmanns og Reiersens Portrætter, medens Bagsiden viser Oplysningens Genius, der gyder Olie i en

svagt brændende Lampe. Den er udført af Medaljør *Chr. Christensen*.

Nu havde Skolerne tre Medaljer at raade over. Og som nævnt i Lovene af 1855 uddeltes der desuden Ros og Fortrinlig Ros, saaledes at der fremkom en femdelt Skala: Fortrinlig Ros, første Præmie (Medaljen med Portrætterne), anden Præmie (Medaljen »Kundskab forædler. Flid belønner«), tredje Præmie (Medaljen »Lys. Fasthed. Sikkerhed«) og endelig Ros. Og saaledes er det endnu, idet dog nu som den Gang anden Præmie i Tegneskolerne bestaar i et Tegnebestik. Ligesom det maa bemærkes, at der til Portrætmedaljen er bleven skaaet nye Stempler, saaledes at den fra 1884 fremtræder i den ovenfor afbildede Skikkelse, der skyldes Gravør *A. Hoppensach*.

Fra 1865 har der til »Fortrinlig Ros« været knyttet en Pengepræmie fra et dertil af Mekanikus *V. C. Gamél* oprettet Legat. I Anledning af sit Sølvbryllup skjænkede han i det nævnte Aar Selskabet 500 Rd., som han senere væsentlig forøgede i et samlet Legat »Mekanikus Gaméls og Hustrus Præmielegat«.

Medaljerne uddeles ved Aarsfesterne. Men som vi ovenfor have set, overrækkes de ogsaa til Mænd der have gjort sig særlig fortjente af Skolerne. Ved Siden af dette forholdsvis tidligt benyttede Hædersbevis har Selskabet imidlertid ogsaa brugt at udnævne Æresmedlemmer. Det gjorde Selskabet første Gang, da det i 1838 ønskede at hædre *Thorvaldsen*, og det syntes nu en Tid, som om han skulde være Selskabets første og sidste Æresmedlem, thi der gik nitten Aar, før der paany blev udnævnt et saadant. Men saa hædredes Professor *C. G. Hummel* paa denne Maade; fra 1831—37 havde han været Lærer ved Skolerne og fra 1838—55 en særdeles nidkjær Direktør. Og nu kom der efterhaanden flere Æresmedlemmer. 1863 udnævntes Professor *G. F. Hetsch* og Konferensraad *V. F. Johnsen*, der fra 1826 havde været Direktør ved den Reiersenske Fond og i flere Aar stod som Selskabets Decisor; 1882 Biskop *B. J. Fog*; 1885 Oberst *E. Lind* og Justitsraad *A. K. Bang*; 1890 Professor *L. F. Holmberg* og Professor *J. P. E. Hartmann* og endelig i 1893 Stiftsprovst *C. Rothe*.

Det er en Række betydelige Navne, som Selskabet herefter i mange Aar har kunnet sætte i Spidsen for sin Medlemsfortegnelse. Men endnu foran Æresmedlemmerne har det kunnet sætte Kong Kristians IX's Navn med Tilføjelsen »Selskabets

Protektor«. Efter Aarsfesten i 1863 tilsagde Kong Frederik VII Selskabet at ville indtage denne Stilling, og da han endnu i samme Aar afgik ved Døden, var hans Efterfølger paa Tronen strax rede til at vise Selskabet den samme Naade. Den kunstnerisk udstyrede Takskrivelse, Selskabet havde villet sende Frederik VII, naaede det ikke at faa overrakt; det fik Tilladelse til at afgive den til Samlingen paa Rosenborg, hvor den nu findes.

Som det af Ovenstaaende vil ses, har det i al Beskedenhed for hundrede Aar siden begyndte Selskab paa sin Vis voxet sig stort. Dets Betydning er da ogsaa blevet anerkjendt, da — som vi ovenfor have set — Tiden vendte sig og de private Bidrag tog af. Selskabet maatte da paa anden Maade søge at faa sine Indtægter forøgede, og det gjorde det med god Virkning. Fra Aaret 1830—31 har det Classenske Fideikommiss stadig støttet Skolerne, fra 1834—35 er Selskabet for den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Kunst og Haandværk traadt til, ikke at tale om, at den Reiersenske Fonds Bidrag stadig er voxet. Fra 1878—79 findes paa de aarlige Regnskaber et større Bidrag fra de Spannierske Legater, og fra 1887—88 et lignende Bidrag fra Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn, ligesom ogsaa Foreningen for Lærlinges Uddannelse i Industri og Haandværk fra 1885—86 har ydet et aarligt Bidrag. Hvad der imidlertid har større Betydning endnu, er, at der ved Finansloven for 1898—99 for tre Aar bevilgedes Skolerne et aarligt Statstilskud paa 500 Rd., og at Kjøbenhavns Borgerrepræsentation i December 1897 vedtog et ganske lignende Tilskud, hvad der modtoges med stor Paaskjønnelse. I Aarsberetningen for 1898 fremhæves det, at Skolerne ved

disse Tilskud opnaaede, at Regnskabet for det nævnte Aar endte med et Overskud, »medens Udgifterne i de syv foregaaende Aar stadig have overskredet Indtægterne, tilsammen med ca. 3000 Kr.«

Skolernes Stilling vilde i det Hele have været ganske kritisk, hvis de ikke havde haft en »rentebærende Formue«, om hvilken der i de forskjellige Love stadig har staaet, at den »ordentligvis« ikke maatte formindskes. Det var den, Massmanns Økonomi havde lagt Grunden til, og som velvillige Legatstiftere senere have forøget. Efter Lovene af 1891 har den Navn af »Grundfonden«, og den skal stadig opretholdes, saaledes at hverken dens Kapital eller, saa vidt muligt, dens Rentebeløb nogensinde formindskes. Hvad der i saa Henseende eventuelt maatte være at tilskyde, skal tages af en »Reservefond«, der holdes vedlige væsentlig ved en Henlæggelse til den af 5 pCt. af de aarlige Medlemsbidrag, medens Grundfondens Renter tilflyde den saa kaldte »disponible Fond«, der desuden modtager Bidragene fra de forskjellige ovenfor nævnte Institutioner samt de aarlige Medlemsbidrag med Fradrag af de 5 pCt., der gaa til Reservefonden. Det er Lovene af 1891, der instituerede de tre Fonds: Grundfonden, Reservefonden og den disponible Fond, og som til Grundfonden kunde henlægge ikke mindre end 68,584 Kr., et Beløb, der nu er voxet til 71,554 Kr., og for hvis Oprindelse bl. A. fra en Række Legater der i de aarlige Regnskaber gjøres nøjagtig Rede. For en Oversigts Skyld skal det her oplyses, at den disponible Fonds Indtægter i 1899 vare: 3500 Kr. fra forskjellige Institutioner og Myndigheder, 2767 Kr. 81 Øre som Renter, saa godt som udelukkende fra Grundfonden, 1709 Kr. som aarlige

Medlemsbidrag og 11 Kr. 20 Øre som indkomne ved Salg af Sange ved Aarsfesten, et sidste Minde om den betydelige Indtægt, som Selskabets Koncerter gav i Massmanns Tid, Alt tilsammen 8143 Kr. 01 Øre.

Overfor denne Indtægt stod en Udgift paa 7534 Kr. 53 Øre, der fordelte sig med 3664 Kr. til Lærarløn, 1018 Kr. 50 Øre for Benyttelse, Opvarmning, Belysning og Renholdelse af de nødvendige Lokaler, 405 Kr. 12 Øre til Aarsfestens Afholdelse, 417 Kr. 34 Øre til Læse-, Skrive- og Tegnebøger, Tavler, Penne, Griffler o. s. v., 167 Kr. 68 Øre for Trykning af Aarsberetningen, 137 Kr. 44 Øre til Medaljer, o. s. v. Lærerlønnen er som sædvanlig, og som det sig hør og bør, den største Udgiftspost. Derefter kommer Udgiften til Lokaler, og her er at mærke, at Lokalespørgsmaalet oftere har beredet Selskabet Vanskeligheder. Det kan saaledes erindres, at da de Spannierske Legater i 1878 tilsagde 600 Kr. aarlig i fem Aar, blev Undervisningen i Tegneskolens anden Afdeling udvidet fra to til tre Timer hver Søndag, men da de paagjældende Elever derved bleve bundne i sex Timer hver Søndag, i tre Timer til Tegning og tre Timer til Læsning, Skrivning og Regning, hvad der bl. A. kunde forhindre dem i at besøge Guds Hus, bestemtes det at henlægge Tegnetimerne til to søgne Aftener, halvanden Time hver Aften, og da Direktionen for den polytekniske Lærestalt velvilligt overlod Selskabet de hertil nødvendige Lokaler i dens Bygning i Studiestræde, kom Sagen i Orden fra 1. September 1880. Men da disse Lokaler efter den nye polytekniske Lærestalts Indvielse i 1890 gik over til Universitetet, fik Selskabet frit Lokale til den derværende Læse-, Skrive- og Regneskole i Hindegadens

Kommuneskole, men til Tegneskolen maatte den leje Lokale i Gothersgade, indtil det ved Kirkeministeriets Velvilje 1892 fik frit Lokale i Universitetslaboratoriets tidligere Lokale i Ny Vestergade. Og paa samme Maade som det gik Selskabet, da der kom en ny polyteknisk Lærestalt, var det gaet det, da det tekniske Instituts gamle Bygning i Læderstræde blev forladt og Undervisningen dér forlagdes til det tekniske Selskabs nye Skole. Den Massmannske Skole i Læderstræde maatte samtidig forlægges til Østre Betalingsskole i Sølvgade.

Og Lokalespørgsmaalet bereder stadig store Vanskeligheder, bl. A. maa og skulle jo de voxende hygiejniske Fordringer efterkommes. Og naar, som vi have set, Skolerne samtidig kæmpe med økonomiske Vanskeligheder, ligger det Spørgsmaal nær: men er der ogsaa stadig Trang til denne Søndagsundervisning? Hvor gavnlig den end var ved sin Fremtræden, er den saa ikke nu nærmest overflødig? Da den 1843 i det tekniske Institut paabegyndte fyldige tekniske Undervisning efter Atholdelsen af den nordiske Udstilling 1872 i Kjøbenhavn ved Initiativ fra Industriforeningen søgtes yderligere udviklet, henvendte man sig ogsaa til de Massmannske Søndagsskoler, men de ønskede at vedblive som hidtil; de vilde staa udenfor Bevægelsen, hvad der muligvis har bidraget til, at Indenrigsministeriet i 1880 afslog en Ansøgning fra Selskabet om et Tilskud fra Staten. Til Trods herfor har Selskabet, som vi have set, dog vedblivende vidst at skaffe de fornødne Midler, og i de sidste Aar er endda baade Stat og Kommune traadt støttende til.

Det var en væsentlig udenfor staaende Kreds, der i 1800 kom Kjøbenhavns Haandværkere til Hjælp ved Oprettelsen af

Søndagsskolerne. Mellem de ni Stiftere med Pastor Massmann i Spidsen var der kun to Haandværkere, der ikke synes at have spillet nogen stor Rolle, Snedkermester *Breuel* og Linnedvæver *Köhlert*. Men dog ere de Massmannske Skoler i og for sig et Led med i den Haandværker-Udvikling, der fandt Sted i Kjøbenhavn i Aarhundredets Begyndelse. Jeg har andensteds fremhævet*, at der i Aaret 1802—03 mellem Skolernes 468 »Velgjørere« (d. v. s. Bidragydere) var 122 Haandværkere og mellem Selskabets 92 Medlemmer 25 Haandværkere. Det vil sige mellem 560 Personer, der interesserede sig for Skolerne, var der 147 Haandværkere. Og dette Forhold har i Tidens Løb udviklet sig saaledes, at de Industridrivende have faaet større og større Overvægt. 1850 var der mellem 1067 til Skolerne knyttede Personer (902 Velgjørere og 165 Medlemmer) 383 Industridrivende (311 Velgjørere og 72 Medlemmer), og nu ved Aarhundredets Slutning er der mellem 387 (206 Velgjørere og 181 Medlemmer) 230 Industridrivende (118 Velgjørere og 112 Medlemmer).

De Industridrivende ere herefter i voxende Flertal. Men absolut set ere Tallene sørgeligt nedadgaaende, og det industrielle Flertal synes desuden aldrig for Alvor at have vist sig i Skolernes Bestyrelse. 1850 var der mellem Direktørerne to Industridrivende, Sadelmagermester *C. A. F. Christensen* og Snedkermester *Lasenius Kramp*; men efter den Tid kan der mellem Direktørernes Navne kun findes tre, hvis Bærere have været Industridrivende eller dog staaet i Forbindelse med Industrien, nemlig Mekanikus *V. C. Gamél*, Skibsbygmester *J. H. Gullach*

* Bidrag til dansk Haandværkerundervisnings Historie, 1893, S. 70.

og Docent *E. P. Bonnesen*, der i sine første Direktøraar var Maskinfabrikant.

Der kan lægges stor Vægt paa, at ikke faa Haandværksmestere med Glæde bevare de Medaljer, de som Drengene have vundet i de Massmannske Skoler, og gjerne have gjort Tjeneste som Inspektører ved en eller flere af Skolernes Afdelinger. Men dog staar *Lasenius Kramp* som en enlig Fremtoning i Henseende til den Støtte, som Skolerne fik fra de Industriadrivendes Side. Som Dreng gik han i dem og vandt i Aarene fra 1824—26 alle deres Medaljer; 1832 blev han Medlem af Selskabet og strax Inspektør ved endog to Skoler, Skolen i Admiralgade og den Reiersenske Skole i Laxegade, fra 1849—56 Direktør, fra 1856—75 Selskabets Sekretær og endelig paany Direktør fra 1875 til sin Død i 1876, hvortil endnu er at føje, at han som Sekretær indgaaende beskæftigede sig med Skolernes Historie.

Herpaa kan der Intet bygges i Henseende til Skolernes Uundværlighed for vort Haandværk og vor Industri, og at Skolernes Direktion er opmærksom paa, at en Udvikling i anden Retning vil kunne tænkes, fremgaar bl. A. af dens Skrivelse af 11. August 1878 til Bestyrelsen for de Spannerske Legater. Der tales i den om Oprettelsen af en eventuel ny Skoleafdeling, »ikke for unge Haandværkere, men for saadanne Personer, der uden at henhøre til Haandværksstanden væsentlig søge Erhverv ved deres Hænders Gjerning, saasom Arbejds-mænd, Haandlangere og andre i Klasse dermed staaende Personer, da det maa antages, at de unge Haandværkere for Tiden kunne faa den Undervisning, de behøve, i det tekniske Selskabs Skoler og, forsaavidt de ikke ere i Stand til at betale

Noget derfor, i de alt bestaaende Afdelinger af vore Skoler.« Men en Kjendsgjerning er det, at en saadan Afdeling endnu ikke er oprettet, og at der stadig er Haandværkslærlinge nok, der søge til de Massmannske Søndagsskoler.

Ved Skolernes 50-aarige Jubilæum i 1850 oplystes det, at Skolerne indtil da havde undervist 100 Mestere, 1583 Svende, 9041 Lærlinge, 260 Ikke-Haandværkere og 459 Forbedringshusfanger i sædvanlige Søndagsskoler og desuden 15 Mestere og 527 Svende i en særlig Mester- og Svendeskole, først paa Charlottenborg senere i det tekniske Institut i Læderstræde, i Alt 11,985 Personer. Nu halvtredssindstyre Aar efter, da Mestere, Svende og Fanger ere bortfaldne, er Lærlingenes Antal voxet til 21,358, hvad der altsaa viser, at Lærlingenes Antal i Aarhundredets anden Halvdel har været noget større end i den første Halvdel. I de sidste ti Aar har det aarlige Antal været: 1890—91 515, 1891 517, 1892 482, 1893 431, 1894 442, 1895 502, 1896 512, 1897 445, 1898 424 og 1899 361.

Lad os med dette for Öje slutte med at sige: Ære være det store Arbejde, som de Massmannske Søndagsskoler have udført og endnu udføre. Det store Arbejde har gjort sin store Nytte. Det er vel værd at mindes den 4. Maj 1800, den Dag, da den første danske Søndagsskole aabnedes, de Massmannske Søndagsskolars officielle Stiftelsesdag.

Hr. Arkivassistent *L. Bobé*, hvem jeg skylder Tak for flere Oplysninger, har bl. A. meddelt mig følgende Brudstykke af et Brev, skrevet med *Charlotte Schimmelmanns* Haand fra Tiden mellem 1810 og 1816:

. . . on me raconte des prodiges de la feme de Masm. pour l'industrie, l'adresse, la diligence incr[o]yable au metier, elle meme faisant le tisseren, elle y fait les pl[us] jolies etoffes; elle teint elle meme le cotton et le lin, les enfants autour d'elle, chacun occupé de sa besogne; le mari faisant lui meme les outils, les metiers, c'est inouis, jusqu'au soulier il les font. Masm. a enfin obtenu cette augment[ation], qu'il a tant sollicité; si j'étois roi, je ferai les Masm. chefs de toute les fabriques; ils contrastent trop avec nos allures ici; cette lenteur, ce manque d'activité est un mal inné; mais on commence, si mon mari avait eu les moyens p[ou]r faire en gr[os] ce qu'il a du faire en petit; nous pourrions parler de nos fabr[iques] aussi, mais le tout est im werden et va piano . . .

Om »Masm.« her skulde sigte til Pastor M. med Familie, turde være et stort Spørgsmaal. I Arkiverne er Intet fundet om, at han skulde have søgt Understøttelse til en Væveindustri.

Den 17. Novbr. 1816 faar en Naalemagersvend *Jens Vilhelm Messmann* Privilegium til i Kjøbenhavn at forfærdige og sælge alle Slags Strömpenaale.

C. N.

SLÆGTEN MASSMANN

JOACHIM MASSMANN
 † 31. Marts 1811
 Kjøbmand og Raadmand i Heiligenhafen
 ~ Cathrine Schlichting.

NICOLAUS HINRICH MASSMANN
 f. ¹⁰/₃ 1766, † ²⁸/₁₀ 1816
 ~ ²⁴/₆ 1793 Dorothea Elsabe v. Essen
 f. ²⁶/₆ 1775, † ²⁷/₁ 1851.

Augusta Louise M.
 f. ²/₇ 1794, † ⁶/₁₁ 1861
 (ugift).

Carl Ernst M.
 f. ¹²/₂ 1796, † ⁴/₁₀ 1852
 Justitsraad, Kontorchef i
 Rentekammeret.

Emilie Henriette M.
 f. ⁶/₂ 1798, † ²⁸/₅ 1864
 ~ ²⁴/₈ 1824 Amtmand paa Femern
 Vilhelm Benzon
 f. ⁷/₈ 1791, † ²⁴/₁ 1832
 (1 Søn og 1 Datter).

Julie Marie M.
 f. ⁶/₄ 1800, † ¹⁴/₁₀ 1883
 ~ ⁶/₁₁ 1831 Etatsraad, Dr. med.
 A. V. Th. Göricke
 f. ¹/₃ 1798, † ²/₁₀ 1885
 (3 Sønner).

Edward Adolph M.
 f. ⁶/₃ 1803, † ¹⁰/₆ 1872
 Etatsraad, Kontorchef i Rentek.
 ~ ¹⁶/₆ 1832 Frederikke Caroline
 Comtesse Trampe
 f. ¹⁴/₆ 1802, † ¹/₃ 1873
 (ingen Børn).

Vilhelm Theodor M.
 f. ¹⁵/₁₀ 1805, † 1879
 ved Toldvæsenet i Hertugdømmerne
 ~ ⁶/₁₀ 1837 Augusta Hartmann
 f. ²⁷/₆ 1817, † 1874.

Alma Eleonore Augusta M.
 f. ²⁶/₁ 1841
 ~ ²⁸/₁ 1884 Frederik Strauss
 Telegrafdirektør i Halberstadt.
 (ingen Børn).

Ernst Theodor Adolph M.
 f. ⁷/₆ 1844, † ²²/₅ 1868
 (ugift).

Augusta Haraldine M.
 f. ¹/₁ 1852
 ~ ¹¹/₁₁ 1870 hollandsk Øjenlæge Piet von der Lahn;
 ~ ¹⁶/₁₁ 1894 Kapelmester Ottomar Kutschenreuter
 i Soden (Taunus)
 (ingen Børn).

Charles Gottfried M.
 f. ²⁶/₃ 1853
 Jernbanedriftsinspektør i Cottbus
 ~ ¹⁰/₆ 1886 Elisabeth Scholz f. ¹⁵/₄ 1866.

Vilhelm Alfred M.
 f. ²/₃ 1857, † ⁶/₁ 1885
 (ugift).

Hans M.
 f. ¹²/₁₀ 1888.

Walter M.
 f. ⁴/₂ 1891.

